

Volkscultuur Magazine

Circus

Circuscultuur

Circuskunst

Circuscongres

Jaargang 1, nr 3
herfst 2006
www.volkscultuur.nl

Circus is kunst én erfgoed

Na het circuscongres, op 20 oktober in Den Haag, nadert het Jaar van het Circus zijn afronding. Natuurlijk, de wintercircussen staan nog op het punt van beginnen, maar toch is het goed om al na te denken over wat we met het Jaar van het Circus hebben bereikt.

Breed overleg

Circus heeft vele verschijningsvormen, van klassiek circus tot theatercircus. Ook de jeugdcircussen mogen niet vergeten worden. Tot nu toe leefden al deze verschillende vormen van circus langs elkaar heen en was er niet altijd respect voor elkaar. Met de circusparade in Utrecht, op 1 april, kwam daar voor het eerst verandering in. Men zag elkaar en leerde elkaar waarderen. Er ontstond overleg en samenwerking, dat een meer structurele vorm kreeg in de projectgroep van het Jaar van het Circus. Het is één van de doelstellingen van dit jaar dat er een breed overleg komt waarin alle partijen participeren. Ik heb goede hoop dat de opgebouwde samenwerking blijvend zal zijn.

Imago

De tweede doelstelling van het Jaar van het Circus hing samen met het imago van circus. Wij wilden laten zien dat circus cultuur is: volkscultuur met een bijzondere artistieke uitstraling die ook nog kan bogen op een rijke geschiedenis en dus onderdeel is van het Nederlandse culturele erfgoed. Een steuntje in de rug kregen we van het Europees Parlement, dat oktober vorig jaar een motie aannam die oproept tot meer erkenning van en meer steun voor het klassieke circus als onderdeel van de Europese cultuur.

Op het circuscongres, waarover in deze aflevering een verslag is opgenomen, werd uitvoerig over al deze zaken gepraat. Centraal stond het kunst- en cultuurbeleid. Teylersconservator Bert Sliggers liet in zijn voordracht zien dat circus in de afgelopen tweehonderd jaar een spiegel van de samenleving is geweest. Humor, omgang met dieren, interculturaliteit: het zijn allemaal thema's die goed te illustreren zijn met voorbeelden uit de geschiedenis van het circus. Dat maakt het waardevol om de circusgeschiedenis te documenteren en conserveren. En om er onderzoek naar te doen, zoals Piet 't Hart en Piet de Boer hebben gedaan voor deze aflevering van *Volkscultuur Magazine*.

Inspiratiebron

Circus is ook altijd een inspiratiebron geweest voor de kunsten. Dat blijkt uit de tentoonstelling *De helden van het circus* in het Teylismuseum en de serie *Circus Waltz* die momenteel te zien is op de televisie. De ten-

toonstelling in Haarlem moet u zeker bezoeken. Er zijn prachtige schilderijen te zien van beroemde schilders als Toorop, Marc Chagall en Pyke Koch. Een voorproefje vindt u in het artikel van Frank van der Velden. Dat circus ook mediakunst is, blijkt uit de nieuwe dramaserie over *Circus Waltz*. Aart Staartjes speelt een circusdirecteur die getroffen wordt door een ernstige ziekte. Hij maakt zich grote zorgen over de continuïteit van zijn bedrijf. 'Circus moet doorgaan', is zijn adagium.

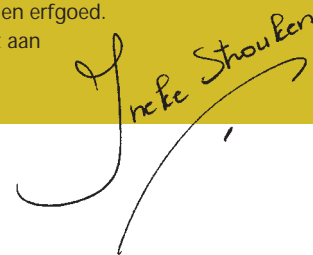
Circus is een sterk merk: iedereen kent het, iedereen weet waar je het over hebt. Hoezeer circus is verweven met de populaire cultuur bleek nog onlangs uit de verkiezingen die op 22 november gehouden werden voor de Tweede Kamer. Hoe vaak heb ik niet in de krant cartoons gezien waarin de politiek met circus werd vergeleken. De zaterdag voor de verkiezingen in de *NRC* (met Jan Peter Balkenende als spreekstalmeester) en op de verkiezingsdag zelf een grote cartoon op de voorpagina van de *GPD* bladen. Ik vlei mij met de gedachte dat het feit dat zoveel cartoonisten zich door circus hebben laten inspireren iets te maken heeft met het Jaar van het Circus.

Dierendiscussie

In het Jaar van het Circus was er eigenlijk maar één dissonant. De dierenactivisten probeerden een beeld neer te zetten van het circus als een plek waar dieren mishandeld worden. Het valt mij op dat eigenlijk zelden op neutrale toon geargumenteerd wordt en dat vooral een beroep wordt gedaan op emotioneel gekleurde beelden. Het lijkt een beetje alsof oude tijden herleven. In het kinderboekenartikel van Janneke van der Veer kunnen we lezen dat circusmensen ook in het verleden negatief werden voorgesteld. Het lijkt soms wel een volksgericht dat over de circusmensen wordt uitgestort, een charivari. Het staat in een traditie van oude vooroordelen over het circus. Dankzij mijn contacten met het circus, weet ik inmiddels dat de filmpjes en foto's die getoond worden nooit Nederlandse circussen betreffen maar óf afkomstig zijn uit een ver verleden óf uit een ver buitenland. Ik pleit er voor de discussie over dieren in het circus zuiver te houden en te baseren op deugdelijke argumenten.

Laagdremkelig

Circusmensen hebben weliswaar een bijzonder en tot de verbeelding sprekend beroep. Maar voor de rest zijn het mensen zoals u en ik, die ondertussen wel het culturele leven van Nederland blijvend verrijkt hebben. Circus biedt veel mogelijkheden voor kunst- en erfgoedinstellingen. Circus komt naar je toe en biedt een laagdrempelige manier om (jonge) mensen kennis te laten maken met cultuur, kunst en erfgoed. Ik hoop dat wij daarom de komende jaren meer aandacht aan circus zullen besteden.

Janneke van der Veer

Inhoud

- 2 Voorwoord

- 4 Jaap Oudes' verbeelding van het circus

- 9 Familiecircus Baldini

- 12 Circus in kinderboeken

- 18 De helden van het circus

- 25 Circussen in Utrecht in 1873

- 29 Circuscongres in Circus Herman Renz

- 31 Circus als kunst en erfgoed

- 36 Dramaserie Circus Waltz nu op televisie

Jaap Oudes (1926-1998) is een kunstenaar die het circus schilderde vanuit een volkse, folkloristische bril.

4

12

Al in het begin van de negentiende eeuw besteden kinderboeken aandacht aan circus. Deze boeken geven een inkijkje in de ideeën over circus.

18

Circus is altijd een inspiratiebron voor kunstenaars geweest. In het Teylers Museum is nu een tentoonstelling te zien van bekende kunstenaars die circus zagen als spiegel van het leven.

32

Circus is niet alleen vermaak, maar is ook een bijzondere kunstvorm. Bovendien is er over de geschiedenis veel te vertellen.

Jaap Oudes' verbeelding van het circus

Circus door een folkloristische bril

Circus is een vorm van grootsteeds vermaak, dat aan het eind van de negentiende eeuw een grote opgang beleefde. De naïeve kunstenaar Jaap Oudes bezag het circus door een dorpse, folkloristische bril.

Dat circus een inspiratiebron is van vele grote kunstenaars, werd dit jaar duidelijk in twee grote Haarlemse tentoonstellingen: 'De helden van het circus', in het Teylers Museum, en 'Het circus in de beeldende kunst', georganiseerd door het Kunstcentrum Haarlem. Beroemde kunstenaars als Marc Chagall, Isaac Israëls, Charley Toorop, Pyke Koch en Karel Appel waren daar te zien. Voor hedendaagse kunstenaars als Peter Bastiaanssen en Ada Breedveld is circus nog steeds een inspiratiebron.

Maar circus was ook een inspiratiebron van vele 'kleine' kunstenaars, die geïnteresseerd waren in traditionele Nederlandse volkscultuur. Kunstenaars zoals de Alkmaarder Jaap Oudes.

Pallieter

Jaap Oudes werd geboren in 1926 als enige zoon van Dirk Oudes en Ali de Boer. Dirk Oudes was een tamelijk bekende kunstschilder, over wie onlangs nog een monografie verscheen. Zijn zoon Jaap is minder bekend, al waren er ook over hem al enkele tentoonstellingen te zien, onder andere in Helmond en Hoorn. In 2003 werd de stichting Dirk en Jaap Oudes opgericht, om de herinnering aan het werk van beide kunstenaars levend te houden. Jaap Oudes was van jongs af aan door zijn vader gestimuleerd te gaan tekenen. 'Je hoeft niet naar een academie om het te leren', zou die gezegd hebben. Als autodidact is Jaap zijn hele leven blijven tekenen, bijna altijd met potlood en kleurpotlood. Hij overleed in 1998.

Dirk liet zich in zijn werk inspireren door grote schilders als Vincent van Gogh, Henri Rousseau en Picasso, kunstenaars die zich door de primitieve, naïeve verbeeldingskracht van de volkskunst wisten aangeraakt. Ook Jaap was zeer geïnspireerd door deze volkskunst. Wat precies onder de term volkskunst moet worden

verstaan, heeft al vele pennen losgemaakt. Volkskunst wordt meestal gelijkgesteld met een kinderlijke, naïeve verbeelding van de plattelandscultuur. Voor de tekeningen van Jaap Oudes betekkende naïef: kleurrijk, veel mensen in klederdracht en vooral heel veel dorpse voorstellingen. In zijn tekeningen portretteerde hij een Bourgondische droomwereld, een Breughelliaanse hoorn van overvloed met bloeiende wijngaarden. Deze Bourgondische droomwereld ontleende hij aan de romantische literatuur.

Door ziekte was Jaap achtergeraakt op de lagere school. Het was toen oorlog. Bang om opgeroepen te worden voor de *Arbeits-einsatz* bracht hij op gevaarlijke momenten vele uren door in de met een petroleumlamp verlichte kelder. Hij las toen *Pallieter*, van de Vlaamse auteur Felix Timmermans. Dit boek is een lofzang op de natuur en op de ongeremde levensvreugde. Jaap Oudes heeft het boek vele malen herlezen en ging zich volledig identificeren met de hoofdpersoon. Dát is de achtergrond van zijn vrolijke en kleurrijke tekeningen. Zijn tekeningen, die bijna altijd betrekking hebben op een stad of dorp, gaven hem in zijn schuilplaats het gevoel voortdurend op reis te zijn.

Dik Trom

Jaap was, net als zijn vader, gefascineerd door circus. Als er een circus of kermis in de buurt was, dan gingen vader en zoon altijd naar de opbouw. Ze konden er uren naar kijken en kenden heel veel artiesten persoonlijk. Jaap maakte zijn eerste circustekening al in 1942, hij is dan 16 jaar. Het is een wat kinderlijke tekening van een Circus Sambo, gesitueerd in een dorp met stadhuis wat ik verder niet thuis heb kunnen brengen.

Een belangrijke vroege inspiratiebron was *Dik Trom*, het vermaarde dikke kinderpersonage uit de boeken van C.Joh. Kieviet. In 1920 publiceerde Kieviet een boek waarin het circus een hoofdrol speelde, *Dik Trom en zijn dorpsgenoten*. In het tiende hoofdstuk van dit boek doet het befaamde Amerikaanse wereldcircus Sanger het dorp aan. De kinderen zijn diep onder de indruk van de circus-

Tekst

Albert van der Zeijden
en Jan Oud

Foto's

Stichting Dirk en
Jaap Oudes

Jaap Oudes liet zich erg inspireren door een kinderboek van C.Joh. Kieviet over Dik Trom. Deze tekening verbeeldt de intocht van het beroemde Amerikaanse circus Sanger. Vooraan in de optocht, bovenop de olifant: Dik Trom.

optocht, die voorafgegaan werd door vier herauten in schitterende kleding van zijde en fluweel. Het circus was mogelijk gemodelleerd naar het grote Amerikaanse circus Barnum & Bailey, dat rond 1900 in een omvangrijke tournee ook Nederland aandeed. Of anders naar het niet minder grootschalige en in heel Europa beroemde Britse circus van Lord George Sanger.

Diezelfde middag maakte het circus een reclameoptocht door de stad, met Dik Trom onverwachts in een hoofdrol. Plotseling was hij namelijk door een slurf gegrepen en op de rug van de olifant

Jaap Oudes, was net als zijn vader, gefascineerd door circus.

geslingerd (in het elfde hoofdstuk met de eufemistische titel 'Dik neemt onverwachts deel aan de optocht'). Jaap Oudes was zo onder de indruk van dit tafereeltje met Dik Trom op zo'n enorme olifant, dat hij er een uitbundige kleurentekening van maakte. Wel zette hij het toneeltje in een andere context, namelijk in het IJsselmeerse kustplaatsje Warder (in de verte is ondermeer de vuurtoren van Marken te zien). Ook gaat het bij Oudes om een Zwitsers circus, mogelijk een circus dat hij ooit zelf zag in Warder.

Jaap Oudes portretteerde wel meer circusoptochten. Een circusoptocht was tot ver in onze tijd de favoriete methode van het circus om reclame voor zichzelf te maken. Jaap heeft het verschillende malen in beeld gebracht. Uit 1954 dateert bijvoorbeeld zijn potloodtekening van een circusoptocht in het West-Friese plaatsje Twisk. Op de tekening staan de wilde beesten centraal, met vooraan in de optocht ditmaal een kameel. Overigens is het een tamelijk omvangrijk circus dat hij afbeeldde. Het lijkt nauwelijks te passen in zo'n klein dorp als Twisk.

Het circus geportretteerd

In de jaren vijftig wijdde Jaap Oudes een hele reeks kleurpotloodtekeningen aan circus. In 1955 portretteerde hij bijvoorbeeld

In het boek van Kieviet moet Dik Trom een wilde ezel berijden.

wederom een circus in West-Friesland. Op de voorgrond zien we een piste met een steigerend paard. Op de achtergrond is een circustent te zien maar ook een viertal torentjes, die een beetje Disneyachtig aandoen. Welke plaats hier in beeld wordt gebracht is moeilijk te zeggen. Heeft hij voor deze portretten wel een reëel bestaand circus als uitgangspunt genomen?

In de jaren vijftig tekende Oudes ook enkele circustenten van binnen. Centraal staat steeds de circuspiste, de plek waar het allemaal gebeurde. Heel vaak is een paardendressuur te zien, zoals bijvoorbeeld in tekeningen uit 1954 en 1955. Het paardenspel was het belangrijkste onderdeel van het vroege circus. De piste was zelfs uitgevonden om de paarden op een efficiënte wijze te laten ronddraven. In oude drukken van *Dik Trom en zijn dorps-*

Clowns en muziek zijn onlosmakelijk met het circus verbonden

Circus Krone in Alkmaar, de woonplaats van Jaap Oudes.

genoten wordt het circus nog eenvoudigweg aangeduid met de oude term 'paardenspel'.

Uit 1956 dateert een prachtige tekening van een wild op zijn voorpoten steigerende ezel, met achterstevoren een clown op zijn rug. Mogelijk is deze prent ook door Dik Trom geïnspireerd, omdat Dik Trom, uitgedaagd door een clown, in bovengenoemd circus Sängner ook een dergelijke act ten beste gaf. Prachtig in beeld gebracht op deze tekening is de orkestbak met percussionist.

Maar Oudes tekende ook andere acts, zoals bijvoorbeeld in 1954 een muzikale clown met viool. Clowns kregen een prominente plek in de circuskunst, bij 'kleine' kunstenaars als Jaap Oudes net zo goed als bij grote kunstenaars als de Fransman Auguste Renoir,

die in 1868 de muzikale clown John Price portretteerde op een schilderij, te zien in de tentoonstelling 'De helden van het circus'.

Majestueuze, grootstedse allure

Dat dieren een belangrijke plek innamen in de kunstzinnige verbeelding van Jaap Oudes, blijkt ook uit zijn tekening van 1959 'Circus Krone in Alkmaar'. Op de voorgrond staan twee circuswagens afgebeeld. Op de achtergrond zien we een tent en een grote poort met daarop prominent enkele exotische dieren, onder andere een olifant en een giraffe.

Via andere bronnen hebben we achterhaald dat Circus Krone inderdaad in 1959 in Alkmaar was, van woensdag 30 september tot en met maandag 5 oktober. Het Duitse circus Krone hoorde in

In de beleving van Jaap Oudes bleef circus eerst en vooral een paardenspel.

die tijd tot de grote klassieke Europese circussen. Dat blijkt ondermeer uit de werkelijk imposante façade die op foto's van Circus Krone te zien is, bijvoorbeeld op de foto's die de bekende fotograaf Baudert maakte van het bezoek van Circus Krone aan Alkmaar. Krone was een circus met allure. Het jaar 1959 was een bijzonder jaar in de Nederlandse circusgeschiedenis. In dat jaar werd het monopolie van de Nederlandse circussen doorbroken. Dankzij een ruil met Circus Mullens verkreeg Krone het recht om een groot Nederlands tournee te maken en daarbij ook Alkmaar aan te doen. Jaap Oudes woonde in Alkmaar. Logisch dat hij de circusvoorstelling van Krone ging bezoeken.

De Nederlandse circussen waren helemaal niet zo blij met de komst van Circus Krone. In zijn overzichtswerk *De vijf vijftigers. Het Nederlandse circus in 1950-1960* schrijft Dick Vrieling dat de

Nederlandse circussen een protesttelegram stuurden naar het Ministerie van Sociale Zaken, dat de arbeidsvergunning verstrekte voor buitenlandse circussen: 'Door de kleine omvang van ons land en de huidige economische omstandigheden is er zelfs bijna geen plaats meer voor vier Nederlandse circusondernemingen.' De komst van Circus Krone ging, met andere woorden, ten koste van de veel kleinschaliger Nederlandse circusondernemingen.

Het is daarom wel een beetje ironisch dat Jaap Oudes uitgerekend dit omvangrijke Duitse circus tekende. In retrospectief kunnen we ons afvragen of het grootschalige Circus Krone wel het soort circus was dat paste in de folkloristische verbeelding van Jaap Oudes.

Oudes legt in zijn schilderijen het accent op het volkse plezier van circus.

Terwijl op de foto's van Baudert de nadruk ligt op grote hoge gebouwen en op de omvang van het circus, ligt in de tekening van Jaap Oudes de nadruk op het kleine en het dorps. De grootstedse allure van Circus Krone is op zijn afbeeldingen niet terug te vinden. Het majestueuze van Krone wordt op de tekening van Jaap Oudes tot iets kleins en intiems gemaakt – de wereld van Dik Trom.

Arcadia

Jaap Oudes portretteerde het circus het liefst in een traditionele plattelandscontext. Zijn hart ging vooral uit naar het circus in het dorp. Jaap Oudes nam weliswaar de werkelijkheid als uitgangspunt. Maar in zijn tekeningen en schilderijen transformeerde hij het tot iets onschuldigs. Hij maakte er kleurige folklore van, aangenaam om naar te kijken, maar toch vooral een product van zijn eigen verbeelding. Zijn kunst betrof een romantische verbeelding van het circus, waarin de nadruk lag op volkse eenvoud en volks plezier, op een vrolijke en kinderlijke manier vormgegeven. Maar is dit niet een droom die heel veel mensen van het circus koesteren? ■

Familiecircus Baldini

Tekst Piet de Boer **Circus Baldini was een Nederlands familiecircus, opgericht door illusionist Willem Galesloot uit Utrecht. Het familiebedrijfje reisde tot het einde van de jaren vijftig door Nederland. De enige bron voor de geschiedenis van dit circus zijn een aanplakbiljet en de herinneringen van John Zenik uit Nieuwegein. Baldini is één van de vele kleine circussen die ten prooi vielen aan de opmars van de televisie.**

Illustratie John Zenik

Op het Nationaal Circus Festival op 1 april 2006 in Utrecht bezocht John Zenik (1938) de kraam van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Hij bood een aanplakbiljet aan van Variété-show Baldini. Ondanks de naam was Baldini een echt circus met clowns, acrobatiek, koorddansers en dierennummers. Er zijn weinig sporen overgebleven van dit kleine circusbedrijf dat eind jaren vijftig stopte.

Illusionist Galesloot

Grondlegger was grootvader Willem A. Galesloot (1887-1956). Willem Galesloot was illusionist. Zijn naam verschijnt vanaf de jaren twintig in het Katholieke blad *Het Centrum*. Als Professor Baldini gaf hij voorstellingen voor katholieke verenigingen als uitsmijter bij de sinterklaasvieringen. Waarschijnlijk reisde Willem in de zomermaanden samen met zijn vrouw Wilhelmina Braam rond als variétéartiest. Wilhelmina was namelijk soubrette van beroep en trad op onder de artiestennaam Mimi Reyanne. 'Grootmoeder kon goed zingen', weet John Zenik zich te herinneren, maar hij heeft haar nooit in het circus zien optreden. Grootmoeder had wel een belangrijke rol in de coulissen van Circus Baldini en regelde daar de financiën. 'Ze was op de centen hoor!', zegt John.

Waarschijnlijk hebben de grootouders elkaar tijdens het werken in variététheaters leren kennen en zijn ze in het tweede decennium van de twintigste eeuw getrouwd. In 1917 werd het eerste kind Beppie, de moeder van John, geboren. Gevolgd door Nolda, Adri, Berrie en Wim. Willem Galesloot senior is uiteindelijk ergens in de jaren dertig als Variétécircus Baldini gaan reizen.

Reizen met paard en wagen

John Zenik werd geboren in 1938 als zoon van een Oostenrijkse krachtartiest. Vader Zenik boog hoefijzers met de hand en trok een trailer met zijn tanden. Ook deed hij een cowboynummer met een lange zweep en lasso's en beheerste hij een fakiract, weet John uit verhalen van zijn moeder. Voor zijn geboorte is zijn vader overleden, nadat hij een lid van de familie Boltini uit het water had gered en zelf een hartaanval kreeg. Zijn moeder is na de geboorte van John in Oostenrijk gaan werken. John groeide op bij zijn grootouders. De vroegste herinneringen van John Zenik dateren uit de oorlogsjaren.

Ondanks de oorlog trok Circus Baldini door het land om in de dorpen van Utrecht, de Betuwe en Noord-Brabant het publiek te vermaken. Variétécircus Baldini trad op in een blauwe chapiteau met een paar honderd zitplaatsen. Het reizen gebeurde met paard en wagen. De paarden voor de wagen waren dezelfde dieren die 's avonds in de piste optraden. Het waren geen krachtpatsters en dat leverde onderweg wel eens benauwde situaties op. Berucht was de oversteek met de pont bij Beusinchem. Als een wagen naar de pont reed, moest hij met een rembalk achter de wagen tegen gehouden worden. De mannen gingen op de balk staan om de wagen rustig en beheerst te laten dalen naar de waterkant. Aan de overzijde moesten er paarden worden bijgespannen om de karren weer omhoog te trekken.

Circusspullen in beslag genomen

In de oorlog werd het reizen verder ontregeld door aanvallen van vliegtuigen van de geallieerden. Engelse vliegtuigen scheerden dreigend over. Dan moest de paarden pijsnel worden uitgespannen en iedereen zocht dekking onder de wagen of langs de kant van de weg. Wonder boven wonder zijn er nooit ongelukken gebeurd. 'Waarschijnlijk zagen ze al snel dat het geen Duitse militaire voertuigen waren', denkt Zenik.

Uiteindelijk ging het toch mis tijdens de bezetting. Zijn oom Wim Galesloot weigerde om in Duitsland te gaan werken, werd opge-

pakt en naar kamp Amersfoort getransporteerd. 'Ome Wim was een voortreffelijk koorddanser en acrobaat', vertelt John, 'en daar door wist hij uit dat kamp te ontsnappen'. Het betekende wel dat de Duitsers de circusspullen in beslag kwamen nemen en verder reizen dus uitgesloten was. 'Het waren angstige tijden, want wij hadden onderduikers.'

Bakfiets

Na de oorlog moesten ze weer vanaf de grond beginnen. 'Mijn opa ging voor het eerst weer op tournee met een bakfiets.' Zijn kinderen vormden samen met John de kern van het circusprogramma. Ze hebben de eerste jaren na de oorlog ook nog met paard en wagen tournees gemaakt. Het was een gouden tijd voor circussen. Het circusleven bloeide, want de behoefte aan amusement was groot. Al gauw konden ze auto's aanschaffen. Opa had een rijbewijs, maar kon niet wennen aan een auto. 'Als hij wilde stoppen riep hij 'hu' of 'stop' en vergat dat hij op de rem moest trappen', lacht John. 'Hij ging ook liever op de fiets dan met een auto naar het gemeentehuis voor het regelen van een volgende standplaats.' Een tournee werd niet van te voren vastgelegd, maar al reizende bepaald.

Het gros van de nummers werd door de familie Galesloot zelf gedaan. Daarnaast waren er altijd een aantal artiesten in engagement. Zij kregen een deel van de opbrengst en reisden mee op eigen risico. Waren er veel bezoekers dan werd er goed verdiend, maar als er weinig bezoekers waren, moest er met minder genoe- gen worden genomen.

Mexicaanse cowboys en muzikale clown

Zenik bekijkt het affiche. De artiesten die op het enige nog overgebleven affiche prijken, zijn de vaste kern van het circus. Opa Galesloot bracht moderne goochelkunst. Hij maakte vuur in een koektrommel en dan kwam er een duif uit. Hij verplaatste ook dobbelstenen van het ene doosje naar het andere. Ome Wim vormde met opa de Mexicaanse Cowboys. Met een lange zweep werd een krantenpagina in steeds kleinere stukjes geslagen. Ome Wim bracht samen met John ook een nummer met apen en honden en trad op als koorddanser MR Yonne Rovo. Een klas- nummer volgens John. Wim junior stond op een laddertje op het

strakke koord en wurmde zich door de ladder heen. Later jong- leerde hij ook met ballen en 'kulen' (kegels) op het staaldraad. John en Wim hadden samen ook een muzikale clownsact.

Een van de hoogtepunten was ook het optreden van Nolda Galesloot. Zij deed een caoutchouc-nummer (frans voor rubber) en was slangenmens. Elke dag moest ze trainen tot vervelens toe. Als ze dreigde te verzaken, riep oma Galesloot haar tot de orde en moest ze haar nummer repeteren. Tante Nolda deed ook het trape- zenummer. Ze trad daar op onder de naam Adriana. Eigenlijk was het een nummer van tante Adri, maar die stapte uit het circus toen ze trouwde. Nolda nam het nummer en de artiestennaam Miss Adriana over.

Luchtacrobaat

Belangrijkste nummer voor John Zenik (artiestennaam Jonni Zenig) was zijn optreden boven aan een paal buigijzer van twaalf meter. John trok zich zelf omhoog aan een touw dat boven om een katrol zat. Eén stuk touw in de mond en dan met de armen zelf omhoog trekken. 'Aan de tanden omhoog' noemt hij dat. Op de zwiepende paal deed hij acrobatische toeren, zoals handstands. 'Vaak zaten er mensen van een gymvereniging', zegt John. 'Dat kunnen wij ook', zeiden die. Hij lacht. 'Het lijkt eenvoudig, maar ik heb ze altijd terug moeten halen uit de mast.'

De act met de paal van 'buigijzer' was een nieuw nummer. Hoe het idee voor dit nummer ontstaan is, blijft een raadsel. John denkt dat zijn opa iets dergelijks gezien had met een houten paal. Een soort paalzitten. Het is geen ongevaarlijk nummer. Een keer is John tijdens een training naar beneden gevallen. 'Je denkt niets meer te kunnen leren en wordt wat overmoedig. Ik werd door mijn opa wel weer meteen die paal 'ingeschopt', want anders word je bang.'

De tent waar ze mee reisden was eenvoudiger dan voor de oorlog. We hadden een open tent zonder dak, zegt hij. Het was eigenlijk niet meer dan een rand van zeildoek bevestigd aan palen. Alles stond in de openlucht. Als het ging regenen, was het niet aan- genaam toeven in Circus Baldini en voor de apparatuur was het ook niet best. Het was wel makkelijker met op- en afbouwen.

Winterseizoen

Het circus trok door het land in het voorjaar en de zomer. 's Winters hield men winterkwartier in Utrecht. De spullen werden opgeslagen in de schuur op het erf. Als ze thuis kwamen in de Johannes de Bekastraat werden de paarden door het huis naar de grote achtertuin geleid. Sensatie natuurlijk, herinnert John. Hij heeft de melkboer van verbazing wel eens de melk naast de kan zien gieten. Om de zoveel tijd moesten de paarden weer door het huis om afgereden te worden. Als paarden te lang op stal staan worden ze 'weelderig', legt Zenik uit. In de winter was het voor de artiesten van Circus Baldini trainen, trainen en nog eens trainen. 'Je mocht geen ander baan aannemen', zegt hij. 'Opa en oma waren daar heel streng in.' Wat ze wel deden was 'stendelen'. Het verzorgen van korte optredens in cafés om daarna geld op te halen.

De eerste tien jaar na de oorlog ging het goed met het circus, maar toen trokken donkere wolken samen boven Baldini. 'Het was gewoon armoe', vertelt John. 'We deden het gehele tournee met één stuk kaas en moesten kersen plukken in een boomgaard om nog wat aan eten te komen.' Bovendien moest voor de dieren gezorgd worden. Niet alleen de dieren die optraden, maar ook de meereizende menagerie moest verzorgd worden. De zilvervossen, papagaai en tamme ratten speelden geen rol in de voorstelling, maar konden door het publiek bezichtigd worden.

De ruggegraat uit het circus

In 1956 stierf opa, de spreekstalmeester van Baldini en daarmee was de ruggegraat uit het circus, concludeert John. Daarnaast verminderde de belangstelling voor de optredens. 'We traden om acht uur op, maar steeds meer mensen zaten dan televisie te kijken.' Bovendien moest John in dienst en tekende hij een contract bij de mariniers. Toen hij uiteindelijk afzwaaide, was het circus er niet meer. De spullen waren verkocht door ome Wim om financieel het hoofd boven water te houden. Wat rest zijn herinneringen, een aanplakbiljet en de zweep van het cowboynummer. Vol liefde haalt John de lange leren zweep tevoorschijn. Een kostbare herinnering aan een avontuurlijke periode uit zijn leven. ■

BALDINI

VARIÉTÉ-SHOW

komt alhier met de beste artiesten van
Circus en Variété s' avonds 8 uur

Datum _____

Standplaats _____

MEXICAANSE COWBOY'S

Lassowerpen, Draaien, Vangen, 't Slann met 6 meter lange zweep

Professor Baldini
Moderne Goochelkunst

MUZIKALE CLOWN CHARLY

Exentriek

Komisch

MISS NOLLY

Acrobaat — Toppunt van lenigheid en gratie

MR. YONNE ROVO

met de ladder op 't koord - Sensationeel

Gedresseerde Honden en apen
HET TOPPUNT VAN DRESSUUR

MISS ADRIANA

aan de vliegende trapeze
ADEMBENEMENDE TOEREN

Jonnie Zenig

Luchtacrobaat
werkzaamheden op 12 meter hoogte

ENTREE F 0,50

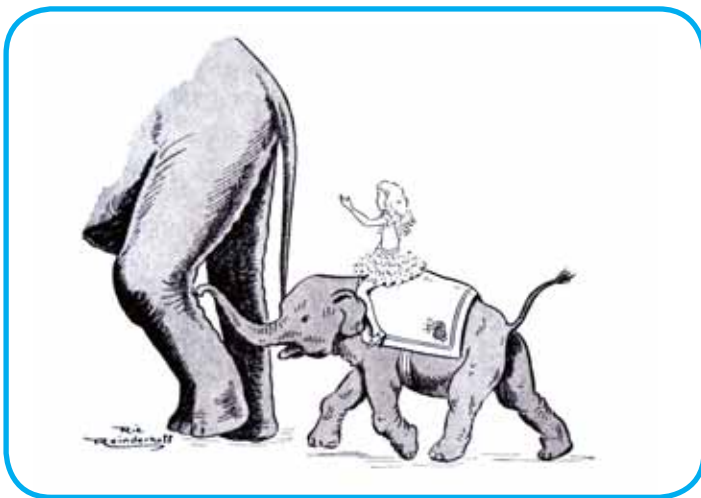
KINDEREN F 0,35

Circus in kinderboeken

Een beeld van buiten en van binnen

Het circus is van alle tijden. Dat blijkt wel uit het feit dat het circus al heel vroeg onderwerp was in kinderboeken. Het Centraal Bestand Kinderboeken telt meer dan achthonderd titels. Heel lang stonden in deze verhalen kritiek en vooroordelen ten aanzien van circus en het circusleven op de voorgrond. In meer recente verhalen is dit niet het geval. Het circus wordt hierin meer van binnenuit beschreven. Deze boeken geven een inkijkje in het circusleven achter de schermen.

Alles wat nieuw is, wordt meestal met een zekere argwaan bekeken. Het zal dan ook niemand verbazen dat de introductie van het circus gemengde gevoelens oproep. Het nieuwe trok aan, maar riep ook verbazing en negatieve reacties op. De risico's die in het circus worden genomen, vond men bedenkelijk. In *Nieuwe en vrolijke verzamelaar, voor de leergierige jeugd* (1829), een boekje met korte moralistische verhaaltjes en versjes, is dat laatste bijvoorbeeld het geval.

Erna op de olifant. Uit: C.Th. Jongejan-de Groot, *Toen het circus kwam*. Met illustraties van Rie Reinderhoff (Nijkerk 1959) Collectie: Stichting 't Oude Kinderboek

Paardrijder François Blondin

Het verhaaltje 'De Kunst-paardrijder' bestaat uit een dialoog tussen Karel en Klaartje, die met hun oom een voorstelling van het paardenspel van François Blondin (circa 1780-circa 1845) hebben bijgewoond. Na afloop stellen ze vast dat sommige mensen op een 'wonderlijke' manier hun brood verdienen. Karel zou ook wel paardrijder willen zijn, zoals 'die mijnheer Baptist, die (...) den naam van eersten rijder van den heer Blondin voert, daarbij ontzettend veel geld verdient, en alle avonden toch weder het vermaak geniet, zoo lustig te kunnen rijden'.

Klaartje laat hem de andere kant van het paardenspel zien: 'Als gij hooren wilt, wat oom mij heden morgen nog meer zeide, dan zult gij zeker wel van gedachten veranderen. Mijnheer Baptist (zeide oom), is nu eerste rijder van den heer Blondin, verdient de goedkeuring van elk aanschouwer. Dan hoe vast en vlug hij in de uitvoering zijner werkzaamheden is, kan echter eene ligte struikeling van zijn paard, of een geringe val, hem ten eenemale beletten in het vervolg in dit vak iets meer uit te rigten. En hierdoor zijn er veelvuldige voorbeelden dat menschen, die zich bij soortgelijke beroepen bepalen, nog zeer jong zijnde, reeds ten prooi van armoede en gebrek sterven.'

Gevaarlijke capriolen

Ook in *De nieuwe circus. Groot Paarden-Spel voor het jeugdige publiek* (1863) van Jan Schenkman wordt in gedichtjes op de gevaren van acrobatiek op paarden gewezen. De ik-figuur zegt: 'Wee, wee, zoo een der paarden struikelt! / Neen, zulk een toer bevalt mij niet!'. En in een volgend versje over het springen door een ton: 'Ha! welk een sprong! 't Is om te beven! / Zóó, onder 't rijden, door een ton! / Neen, nimmer waagde ik zóó mijn leven, / Al waar' 'k in 't springen ook bedreven, / Of zelfs het nog veel beter kon!' Hij geeft de voorkeur aan de clowns: 'Ik zie de Clowns veel liever werken / Met ijs'ren kogels en gewigt; / Want, zulk een dollen sprong te wagen, / Kan mij het allerminst behagen, / En 't kost een arm of been welligt'.

Tekst

Janneke van der Veer

In meer verhalen wordt een voorkeur voor clowns uitgesproken. Bijvoorbeeld in *Het nieuwe paardenspel* (189X) van H.J. Tiemersma: 'Zoo'n heelen avond in een paardenspel, och, wat zou dat lang duren, als de clowns er niet waren met al hunne grappen!'

Wilde dieren

Optredens met wilde dieren werden in de tweede helft van de negentiende eeuw in het circus geïntroduceerd. Tot de eerste exotische dieren in het circus behoort de olifant. Ook in het bekende circus Carré, toen nog 'paardenspel Carré' geheten, traden olifanten op. In *Een avond bij Carré* (circa 1870/1880) door Joan Chr. E. Gosler bezoeken drie kinderen dit paardenspel van Carré op de kermis te Utrecht. Zij zien daar onder meer clowns, paarden en een olifant. De olifant wordt beschreven als 'een zeer leerzaam en geduldig dier, en niet zelden zeer edelmoedig en trouw jegens zijne weldoeners'.

Roofdieren als tijgers en leeuwen in het circus werden niet door iedereen met enthousiasme begroet. In het prentenboek *Eene wandeling langs de kermis* (1880) bezoeken drie dorpskinderen de kermis in de stad. Ze genieten met volle teugen en zien onder meer 'kunstenmakers' optreden. Er is ook een kooi met wilde dieren. Van verre horen de kinderen de beesten al brullen. Dat maakt hen bang en daarom wordt besloten deze attractie over te slaan.

Vooroordelen

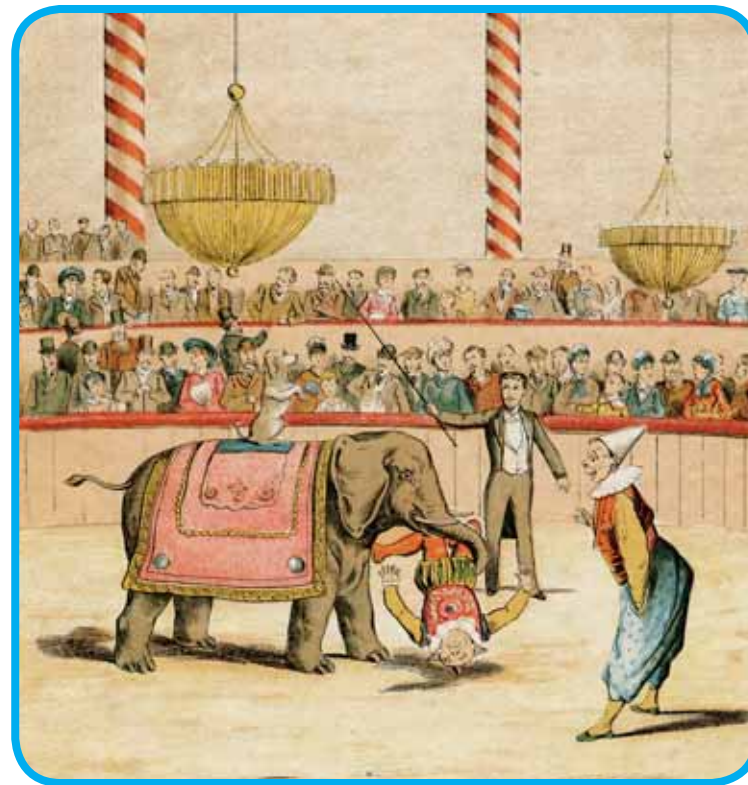
Het leven van circusartiesten trekt aan door de sfeer van avontuur en spanning die er vanuit gaat. Tegelijkertijd stoot het leven van reizen en trekken af. Het is onbekend en sluit niet aan bij het dagelijkse leven van de gemiddelde burger. En zoals meestal roept dat onbekende vooroordelen op. In een groot aantal kinderboeken zijn deze vooroordelen een centraal thema. Het negentiende-eeuwse verhaal *De gestolen kinderen* (1874) heeft als ondertitel 'Een kijkje in het circusleven', wat een waarheidsgetrouwe beschrijving van het circusleven suggereert.

Het eenvoudige verhaal gaat over Johan en Marie, die ontvoerd worden door circuscursanten die er 'smerig en haveloos' uitzien. Als paardrijders worden ze gedwongen mee te werken in circus Meyer. Regelmatig worden ze geslagen en ook krijgen ze slecht te eten. Gelukkig

treden ze ook op in de stad waar hun diepbedroefde ouders wonen. Tijdens de voorstelling worden ze herkend door hun vader en zusje, waarna de kinderen met hun familie herenigd worden.

Circusleven

In *Kunstenmakers* (circa 1880) beschrijft de auteur het in zijn ogen treurige leven van circusartiesten: 'Meestal zijn zij kinderen van broodarme ouders en door gebrek, kastijding en een rusteloos africhten tot kunstenaars opgeleid, wier leven in voortdurend gevaar verkeert. Alles schittert in het circus; zelfs het schetteren der fanfares, de vaak prachtige costumes, alles werkt mede ter oogverblindende en bekoring. En toch zijn ze te beklagen die zoo hun leven wagen, ter wille van een sober bestaan.'

De olifant werd in de tweede helft van de negentiende eeuw in het circus geïntroduceerd. Uit: Joan Chr. E. Gosler, *Een avond bij Carré* (Zaandijk, circa 1870-1880) Collectie: Koninklijke Bibliotheek

Kinderen werden gewaarschuwd dat wat circusartiesten deden gevaarlijk was. Uit: *Nieuwe en vrolijke verzamelaar, voor de leergierige jeugd* (Amsterdam 1829), Collectie: Landwehr-Vogels

Circuskind

In diverse kinderboeken valt - meestal met een negatieve lading - de term 'circuskind' of 'circusjong'. Aan deze term is zelfs de titel van enkele kinderboeken ontleend. *Circusjong* (1933) van Dick Laan gaat over de vijftienjarige Kim, een vondeling die is opgegroeid bij een groep luchtwerkers. Eén van hen, Kurt, is zijn pleegvader. Op een dag vindt er bij een optreden een ernstig ongeluk plaats, waarbij Kim ernstig rugletsel oploopt en Kurt om het leven komt. Uit het testament blijkt dat Kurt wil dat Kim gaat studeren en het circus vaarwel zegt. Zelf had hij het studentenleven opgegeven omdat het avontuur van het circus hem trok, maar hij heeft daarvan spijt gekregen. Kim gaat bij mevrouw Poelsnip, een vriendelijke, rijke weldoenster, wonen, tot afgrijzen van haar stadgenoten: 'Die mevrouw Poelsnip weet ook van gekheid niet wat ze doen zal, ze lijkt wel mal, wat weet ze nu, wat ze in huis haalt! Ze zal er nog plezier van beleven. Zulke circuskinderen zijn meestal met bij de wilde beesten af'. Als Kim hersteld is, gaat hij naar

Clowns hebben altijd een belangrijke plaats in het circus ingenomen. Uit: H.J. Tiemersma, *Het nieuwe paardenspel* (Groningen 189X), Collectie: Landwehr-Vogels

school en wordt hij lid van de voetbalclub. Hij heeft het er niet gemakkelijk en wordt 'circusjong' genoemd. Heel langzaam verandert het contact in positieve zin.

Ook Melitta in *Circuskind* (1934) van Willy Corsari heeft het als circuskind niet gemakkelijk. Melitta is erg trots op haar moeder, die hogeschoolrijdster is. Haar vader reist wel met het circus mee, maar hoort er niet echt bij. Hij noemt Melitta, naar zijn eigen moeder Sophie, en wil dat Melitta buiten het circus opgroeit, omdat ze daar meer kansen heeft. Dat geeft regelmatig conflicten. Bij een aanvaring zegt Melitta dat ze Sophie een lelijke naam vindt, waarop haar vader zegt: 'De naam is te mooi voor een circuskind'.

Mensenwerk

In veel verhalen is niet alleen sprake van vooroordelen ten aanzien van de levenswijze van circusartiesten. Ook is er kritiek op het circus zelf, bijvoorbeeld in het genoemde boek *Circusjong* (1933) van Dick

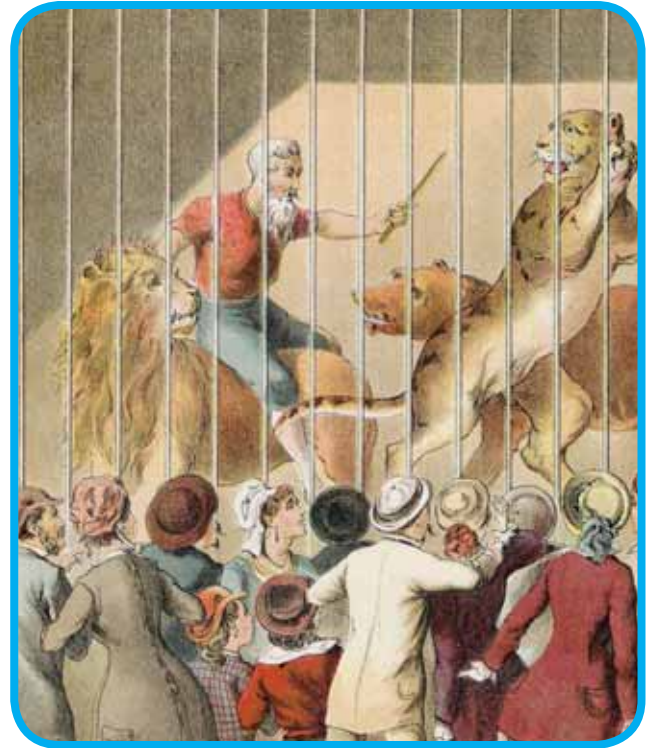
Laan. Na het ongeluk met de luchtwerkers, gaat de voorstelling door. Het slotstuk is 'Levend projectiel', waarbij een man uit een kanon wordt afgeschoten. Henk, die met vrienden de voorstelling bijwoont, laat zijn ongenoegen blijken. 'Is geen mensenwerk, - mopperde Henk razend tegen de jongens - dit is mijn laatste bezoek aan dit circus geweest. Wat is er nu voor moois en goeds aan, een man zoo de lucht in te jagen. Paardendressuur, atleten, dat is mooi werk, maar zulke dingen wekken alleen sensatie op. De menschen willen rillen en als je de gedachten van sommige kon lezen, dan hoopten ze heimelijk, dat er een ongeluk gebeurde. Bah!'

Protestants-christelijke kritiek

Uit het protestants-christelijke zondagsschoolboekje *Toen het circus kwam* (1959) van C.Th. Jongejan-de Groot spreekt eveneens duidelijke kritiek. Hans en Diddy mogen van hun vader niet naar circus Picandro dat bij hen in de stad komt. '(...) Ik houd niet zo van dat kunstjes vertonen van dieren en ik vind het niet goed dat de mensen zo spelen met hun leven. Ze doen halsbrekende toeren en als er een valt, rilt het publiek, maar als er geen kijkers waren, hoefden die mensen hun leven niet te wagen.' Vader voegt nog toe 'dat het circus op zondag ook geopend is en dat die mensen dus hun zondag verkeerd gebruiken.'

Al in het begin van de negentiende eeuw besteden kinderboeken aandacht aan circus.

De optocht van het circus mogen Hans en Diddy wel zien, bij tante Jans achter het raam. Voor Tante Jans zelf hoeft het circus helemaal niet. Op een zwarte man met een witte tulband die bij de olifanten hoort, reageert ze met: 'Foei wat een griezellige man (...) Die zul je 's avonds in het donker tegenkomen.' Diddy is onder de indruk van Erna, een klein meisje, dat op de rug van een kleine olifant zit. Tante Jans reageert: 'Arm kind, wie weet wat een moeilijk leven ze heeft. Kijk eens, er lopen ook zigeuners bij. Als ik jullie

Roofdieren boezemden ook angst in. Uit: *Een wandeling langs de kermis*. Met bijschriften van Agatha (Tiel 1880), Collectie: Koninklijke Bibliotheek

moeder was, hield ik je maar thuis 's avonds, hoor! Wie weet of die zigeuners loeren op kinderen.'

Tijdens de vakantie met tante Jans in een vakantiehuisje ontmoeten ze Erna, het circusmeisje, weer. Ze logeert bij haar oma, die ziek is. Tante Jans verbiedt Hans en Diddy Erna op te zoeken. 'Het zijn heidenen', aldus tante Jans. Als Erna op een nacht door de dokter wordt gebracht, omdat haar oma naar het ziekenhuis moet, ziet tante in dat ze liefdeloos gedacht heeft. Ze bidt om vergeving. 'Ik dacht dat ze een echt kermiskind was, maar al wàs ze dat geweest, dan was ze toch nog mijn naaste.'

The show must go on

Een aspect in diverse verhalen is verder dat de voorstelling altijd door moet gaan, wat er ook gebeurt. In *Circuskind* (1957) van Miep Waanders komt de moeder van de twaalfjarige Tom bij een val van de

trapeze om het leven. Tom heeft het ongeluk vanuit zijn bed gehoord: 'Met een vlag van pijn hoort hij weer in gedachten die schreeuw van de honderden toeschouwers. (...) De stilte, die op de schreeuw was gevolgd en kort daarop de muziek die inzette, omdat het programma moest worden voortgezet om een paniek te voorkomen'.

Het ongeluk heeft voor Tom verstreckende gevolgen en ook hij wordt geconfronteerd met vooroordelen. Hij gaat naar kostschool, omdat zijn vader, die paardendresseur is, niet voor hem kan zorgen. Bovendien wil hij Tom de kans geven een positie buiten het circus te veroveren. Dat laatste wil Tom echter niet. Hij is trots op zijn vader en verafgoodt zijn overleden mooie, lenige moeder. Als zijn schooltijd erop zit, weet Tom zeker dat hij terug wil naar het circus. Hij studeert een nummer in met zijn paard Parel en heeft daarmee succes. Als hij later zijn schoolvriend Jan weer ontmoet, zegt hij: 'Maar één ding staat bij me vast, Jan. Ik ben in het circus opgegroeid. Ik heb er in de jaren dat ik op school was altijd naar terugverlangd. Ik weet nu beter dan vroeger dat het geen gemakkelijk leven is. Maar – ik houd er nu eenmaal van.'

Circusleven trekt

Uit sommige verhalen blijkt dat werken in het circus ook gepaard kan gaan met aanzien, bijvoorbeeld in *Keesie Oranje* (1928) van Kees Valkenstein. Keesie is een straatschoffie dat gauw met zijn vuisten klaarstaat, vooral als jongens dieren pesten. Die dierenliefde heeft hij van zijn overleden vader, die leeuwentemmer bij circus

In kinderboeken zijn de vooroordelen van circus door de tijd heen te volgen.

Renz was. Op een dag wordt Keesie op straat door één van de circusbijwoners herkend. Na overleg met zijn moeder gaat Keesie bij circus Renz werken. Als Keesie afscheid neemt van zijn vroegere vrienden, vertelt hij dat hij 'pias' wordt in het circus. Uit hun reactie blijkt hoe ze op kijken tegen het circus. 'Pias! Nou piass was wel 't heerlijkste en 't hoogste dat je worden kon. Ze waren 't af en toe

Circusbijwoners worden in dit verhaal als slecht en haveloos voorgesteld. Uit: *De gestolen kinderen. Een kijkje in het circusleven* (Tiel 1874), Collectie: Landwehr-Vogels

zelf, die straatjongens, als ze de lui in de buurt voor den gek hielden of 'n politieagent er tusschen namen. (...) Maar ècht piass wezen in 'n spul met zoo'n geverfden snoet en zoo'n piasspak aan ... dat was het onbereikbare! En dat zou Keesie Oranje worden.'

Mariska, de circusprinses

Een van de bekendste circusverhalen voor kinderen is *Mariska, de circusprinses* (1947) van Sandor Kis. Hierin wordt de wereld van zigeuners en circus tegenover elkaar geplaatst. Van de eerste wordt een negatief beeld gegeven, van de laatste een positief beeld. Mariska wordt gestolen door zigeuners, die haar slecht behandelen. Ze moet bedelen voor de kost. De zigeuners verkopen haar op een bepaald moment aan de directeur van circus King. In het circus is iedereen aardig voor haar. Ze krijgt mooie kleren en wordt goed verzorgd. Ze wordt opgeleid als paardrijdster. Als Prinses Mariska heeft ze veel succes. Tijdens een voorstelling in Wenen vindt een gelukkig weerzien met haar ouders plaats. De circusartiesten zijn blij voor haar, maar men kan moeilijk afscheid van haar nemen.

Traditie

Opvallend is dat circusberoepen - soms generaties lang – van vader op zoon, van moeder op dochter worden doorgegeven. Het lijkt vanzelfsprekend dat de zoon of dochter in het vak doorgaat. De traditie is belangrijk. Als de jongen of het meisje te kennen geeft dat hij of zij zich een andere toekomst, in of buiten het circus, voorstelt, leidt dat dikwijls tot conflicten. Vooral in meer recente jeugdboeken is sprake van een dergelijke problematiek.

In *De grote Leonidas* (1991) van Geertje Gort lijkt Victor voorbestemd om net als zijn vader Leon en diens grootvader Leonidas dompteur te worden. Maar Victor weet al heel jong dat hij acrobaat wil worden. Hij is bang voor de tijgers waarmee zijn vader werkt: 'Altijd als hij zijn vader bezig ziet in de kooi, breekt het zweet hem uit. Hij ziet Leon gewond, klonters bloed aan zijn hoofd en zijn handen, terwijl de beesten met hem sollen.' Victor begrijpt niet waarom zijn vader vasthoudt aan die droom. Hij legt het probleem voor aan de oude clown Flavius. Die zegt dat de tijd er zijn voor moet zijn. Op een dag valt een van de tijgers tijdens een optreden een andere tijger aan. Victor valt flauw als hij zijn vader daar tussen die woedende dieren ziet. Hij wordt ziek en heeft

Twee bekende kinderboeken over circus. Omslag C.Th. Jongejan-de Groot, *Toen het circus kwam*, met illustraties van Rie Reinderhoff (Nijkerk 1959) en omslag Sandor Kis, *Mariska, de circusprinses* (Haarlem 1947) Collectie: Stichting 't Oude Kinderboek

nachtmerries. Vader Leon ziet dan in dat er in zijn zoon geen dompteur steekt. De tijd was toen rijp voor een ander inzicht.

Ook in *Gabber* (1992) van Lydia Rood is sprake van een zekere strijd tussen vader en zoon. Vader Clemens, die zelf hogeschooldressuur doet, heeft een carrière als paardrijder voor zijn zoon Lucien voor ogen, terwijl deze zelf denkt aan trapeze. Aan het eind van het boek gaat Lucien tegen zijn zin naar kostschool. Maar hij verzoent zich ermee, omdat een beroemd trapezewerker, die zijn talent heeft gezien, aanbiedt hem les te geven. Langzamerhand raakt zijn vader ervan doordrongen dat Lucien beter die richting op kan gaan.

In het circus draait alles om wat je kunt

In de beide laatste boeken gaat het veel minder over vooroordelen. Ze lijken meer van binnenuit te zijn geschreven, wellicht doordat beide auteurs een poos hebben rondgekeken in het circus voordat ze het boek schreven. Lydia Rood reisde zelfs enkele maanden met een circus mee. Het beeld van het circus heeft daardoor meer overtuigingskracht.

In *Gabber* wordt bijvoorbeeld heel goed duidelijk dat alles en iedereen een vaste plaats en taak heeft in het circus. Cor, een meisje dat een zomer meereist met het circus, verbaast zich erover dat alles zo gesmeerd loopt. Op de dag dat het circus afgebroken wordt, is het terrein binnen heel korte tijd leeg. Verwonderd zegt ze: 'Iedereen weet wat hij doen moet!' Die opmerking stoort Lucien: 'Ja natuurlijk', dacht Lucien geërgerd, 'hoe wil je anders in één dag een heel circus afbreken en verplaatsen!'

Door de strakke organisatie is er in het circus amper plaats voor mensen die anders zijn, zoals voor Gabber, de verstandelijk gehandicapte broer van Lucien. Lucien droomt ervan om samen met zijn broertje als acrobaten op te treden. Langzaam leert hij accepteren dat dit niet kan, omdat Gabber anders is. Acrobatiek ligt niet binnen Gabbers mogelijkheden. Het is zoals Cor zegt: 'In het circus draait alles om wat je kunt.' Uiteindelijk bedenkt Lucien een clownsact voor hen samen, waarin vooral Gabber kan schitteren. Zo krijgt ook Gabber zijn eigen plaats in het circus. ■

De helden van het circus

Appel, Koch, Israëls, Chagall, Picasso en Klee

'Je hebt maar een klein steentje nodig om weergaloos te kunnen keilen over het wateroppervlak, en op het meest armoedige plein van het armzaligste stadje zal er altijd (...) het meest schamele kleine circusje zijn dat wordt verlicht door duizend diamanten: de klaterende lach van kinderen.'

Deze woorden uit 1965 van de Franse dichter Jacques Prévert (1900-1977) illustreren fraai hoe fundamenteel en tijdloos het soort vermaak is dat het circus biedt. Het fenomeen circus heeft zo'n grote uitstraling dat het zelfs met minimale middelen zijn publiek maximaal kan bekoren.

Tijdloos vermaak

Het is niet verwonderlijk dat het circus een belangrijk thema is geworden in de beeldende kunst. Vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw tot in onze tijd treffen we kunstenaars aan die de betoverende sfeer en de wervelende optredens van het circus herscheppen in hun werk. In de ogen van sommige kunstenaars heeft het circus echter twee niveau's van werkelijkheid. Zij zien behalve het amusement ook een symbolische betekenis: het circus als spiegel van het leven. Voor hen is het circus een serieuze aangelegenheid. Die visie op het circus is vooral gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw gangbaar. In de tentoonstelling *De helden van het circus* in Teylers Museum worden deze twee verschillende manieren van kijken naar hetzelfde fenomeen nader belicht.

Kunstenaars in het circus

Het circus ontstond in de tweede helft van de achttiende eeuw toen zelfstandige artiesten, zoals paardrijders, koorddansers, acrobaten en grappenmakers, gingen samenwerken binnen één voorstelling. Hun gevarieerde show had direct succes bij het publiek. Een eeuw later werd het circus in de literatuur en in kritieken soms zelfs beschouwd als superieur aan theater of opera. Het circus was volwassen geworden en werd door alle lagen van de bevolking gewaardeerd. Het circus doet een beroep op alle zintuigen. Het hoofd van de bezoeker moet heen en weer draaien om niets te

missen van de clowns, acrobaten of paarden. Sommige voorstellingen zijn van een grote schoonheid. Op andere momenten neemt plaatsvervangende angst bezit van het publiek bij het aanschouwen van een trapezenummer in de nok van de tent.

Tekst

Frank van der Velden

Foto's

Teylers Museum

Vooraf in Parijs tegen het einde van de negentiende eeuw beleefde het circus hoogtijdagen. Het publiek werd aangetrokken door de

Circuspaarden, 1928-1939, Leo Gestel (1881-1941), (Penseel in water- en dekverf, 425 x 330 mm). Collectie: Kröller-Müller Museum, Otterlo

kwaliteit van de optredens, maar ook door de welgevormde en schaars geklede acrobaten. Aan het circus kleefde tijdens het *fin de siècle* hetzelfde prikkelende gevoel van ondeugd als aan de uitgaansgelegenheden van Montmartre. De Franse krant *Le Courrier Français* schreef in 1888: 'Lang leve het circus, waar niets is wat de bezoeker verontrust, waar de gebeurtenissen zelden moeilijk te volgen zijn (...). Lang leve het circus met (...) zijn acrobatische lef en het mysterie van zijn zeden.'

Het circus wordt een belangrijk thema in de beeldende kunst rond 1870, als kunstenaars van vernieuwende stromingen als het Impressionisme de onderwerpen loslaten die traditioneel waren voorgeschreven. Naast de geijkte episodes uit de geschiedenis, de Bijbel of de mythologie, gingen zij op zoek naar thema's uit het dagelijkse leven die hen direct raakten. Zij bezochten nu ook het circus. Vanaf dat moment werd voor Franse kunstenaars, op de voet gevolgd door collega's uit omringende landen, het circus een aantrekkelijk onderwerp. Zo zien we dat Edgar Degas (1834-1917) en Auguste Renoir (1841-1919) imposante schilderijen vervaardigden met circusartiesten in de hoofdrol.

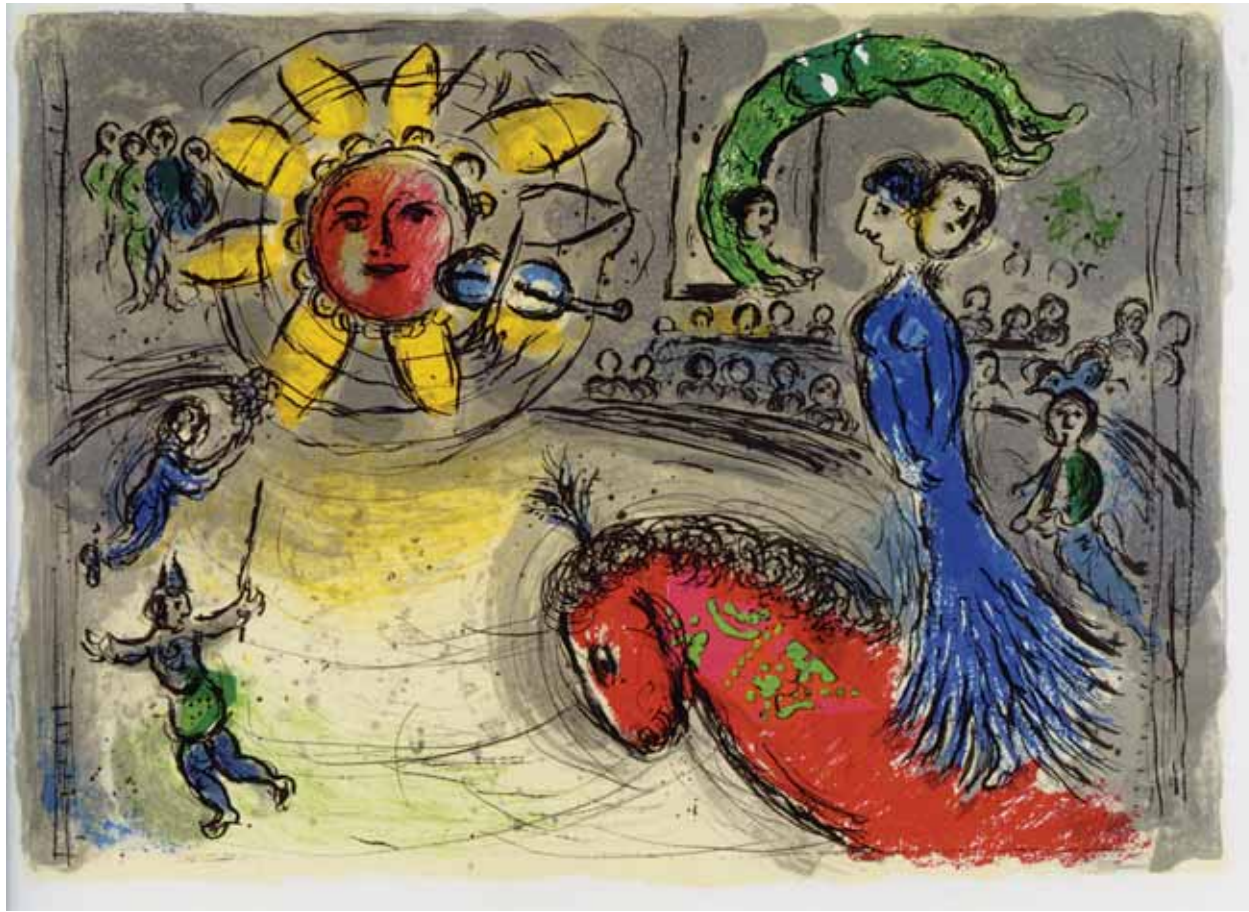
Van de daaropvolgende generaties waren bijvoorbeeld Henri de Toulouse-Lautrec (1864-1901), Pablo Picasso (1881-1973) en Marc Chagall (1887-1985) hartstochtelijke circusliefhebbers; op allerlei manieren komt het circus voor in hun tekeningen, schilderijen en grafiek. De circusgebouwen van Parijs, zoals Fernando (vanaf 1898 Médrano genaamd) of het Nouveau Cirque, waren ontmoetingsplaatsen voor kunstenaars en schrijvers. In Nederland zijn Isaac Israëls (1865-1934), Kees Maks (1876-1967), Kees van Dongen (1877-1968) en weer iets later Karel Appel (1921-2006) en Hans Bayens (1924-2003), voorbeelden van kunstenaars die een belangrijk deel van hun oeuvre aan het circus wijdden. Zij bezochten circussen in Parijs of in Nederland. Het circusgebouw in Scheveningen en dat van Oscar Carré in Amsterdam waren voor velen van hen een inspiratiebron, naast de reizende circussen van bijvoorbeeld Strassburger of Sarrasani.

Het is boeiend om te zien hoe elke kunsthistorische stijl het circus op zijn wijze verbeeldt. Isaac Israëls schilderde in 1908, klaarblijkelijk achter de schermen, een muzikante van circus Médrano waarbij hij

De Trommelslaagster, 1908, Isaac Israëls (1865-1934), (Olieverf op doek, 147 x 90 cm). Collectie: Teylers Museum, Haarlem

ons in een impressionistische stijl een verstillend sferbeeld voorschotelt. Leo Gestel (1881-1941) daarentegen, werkte in de jaren twintig van de vorige eeuw in een beweeglijke, expressionistische stijl. Zijn tekening *Circuspaarden* (1928-1939) is daarvan een fraai voorbeeld. De steigerende paarden volgen de beweging van de dresseur met zijn zweep. De ingenieuze wijze waarop Gestel de vormen van zijn dieren en mensen vereenvoudigt en 'naïef' herhaalt en achter elkaar plaatst, draagt bij aan het gevoel van spektakel. De clown op de

Zon met rood paard, uit *Derrière le miroir*, Marc Chagall 1979, Marc Chagall (1887-1985), (Kleurenlitho, 306 x 410 mm).
Collectie: Chagall-collectie WUYT te Amsterdam

voorgond moedigt het publiek aan om te applaudisseren, precies zoals wij dat tegenwoordig kennen van televisieshows.

Het circus als spiegel van de wereld

Het circus was voor sommige kunstenaars niet alleen groots amusement. Binnen de magische cirkel van de piste zagen zij de gevarieerde optredens van clowns, koorddansers of onverschrokken trapezeartisten, als een spiegel van de wereld. Het veelal zware bestaan van de circusartiest achter de schermen sprak evenzeer tot de verbeelding en kon symbool staan voor het leven zelf. Universele vragen over de wereld om ons heen, of juist persoon-

lijke worstelingen van individuele kunstenaars werden met het circus als metafoor benoembaar, kregen een tastbare vorm. Zo beeldden diverse kunstenaars, onder wie Picasso en de Duitse expressionistische schilder Max Beckmann (1884-1950), zich af als clown. Deze kunstenaars verplaatsten zich namelijk in de positie van de armoedige, rondtrekkende circusartiest, omdat ook zij de gebaande paden moesten verlaten en daardoor soms een maatschappelijk isolement ervoeren.

In Picasso's oeuvre komen van begin tot eind circusartiesten voor. In elke opbevoelgende fase van zijn kunstenaarschap raakte hij

geïnteresseerd in weer een ander facet van hun wezen. Dat geeft wel aan hoe uitgebreid de mogelijkheden van het circus zijn als projectiescherm voor de ideeën van de kunstenaar. Al vanaf zijn jeugd in Barcelona was Picasso een groot circusliefhebber en hij had destijds een verhouding met een meisje dat in het circus werkte als ballerina te paard. Later in Parijs was hij avond na avond te vinden in het circus Médrano waar in die tijd veel kunstenaars vaste bezoekers waren. Wat zich achter de schermen afspeelde, leek Picasso minstens zo interessant als de voorstellingen zelf. De schrijfster Gertrude Stein (1874-1946), met wie hij in 1905 bevriend raakte, herinnerde zich bijvoorbeeld hoe zij samen minstens één keer per week naar Médrano gingen en dat zij genoten

Carley Toorop schilderde de oorlogsellende in de ogen van clown Bumbo.

van de vriendschappelijke omgang met de clowns, jongleurs of paardrijders. In 1905 maakte Picasso diverse voorstellingen waarin de dagelijkse besommeringen van zwervende circusartiesten centraal staan. Picasso lijkt hiermee verwantschap te willen suggereren tussen de sociaal geïsoleerde circusartiest en de kunstenaar. Toch heeft een aantal van deze werken een uitgesproken poëtisch karakter zoals de tedere, huiselijke scène van een Harlekijnsfamilie, *Het bad* (1905).

De positie van de kunstenaar werd veelvuldig aan de orde gesteld door middel van de balanceeract van de koorddanser. Het vinden van evenwicht in het kunstenaarsbestaan, of meer algemeen, balans in het leven zelf treffen we aan bij bijvoorbeeld Max Beckmann, de Nederlandse Magisch Realist Pyke Koch (1901-1991) en de Zwitserse kunstenaar Paul Klee (1879-1940). De laatste maakte in 1923 de litho *De koorddanser*. De vereenvoudigingen en de verschuivende lijnen in deze voorstelling zijn een voorbeeld van zijn persoonlijke visie op het Kubisme in die jaren. Voor de kring rond Klee was de koorddanser een belangrijk symbool voor de bezieling en de moed

Clown tussen de ruïnes, 1940-1941, Charley Toorop (1891-1955)
(Olieverf op doek, 150 x 110 cm). Collectie: Kröller-Müller Museum, Otterlo

van de avant-gardistische kunstenaar; als grensverleggend kunstenaar betrad je de kunstmarkt immers niet via de gemakkelijkste weg. Max Beckmann zei daarover nog in 1947: 'Wij allen zijn koorddansers! Bij hem is het net als in de kunst en het geldt evenzeer voor alle mensen: De wil het evenwicht te bereiken en te bewaren.'

Circus en oorlog

Een invalshoek van geheel andere aard is het circus als metafoor voor de wanhoop en ellende die oorlog met zich mee kan brengen. Max Beckmann (1884-1950) maakte de Tweede Wereldoorlog mee in Amsterdam als vluchteling voor de Nazi's. Het circus ging tijdens de oorlog zoveel mogelijk door en hij kwam er graag. Het bracht hem ontspanning, maar reikte hem ook beelden en ideeën aan voor zijn schilderijen, tekeningen en prenten waarin hij zijn verbittering en verbijstering kon uiten over wat mensen elkaar kunnen aandoen. Zo noteerde hij op 17 augustus 1944 in zijn dagboek dat hij onder een verblindende zon langdurig rondstruinde bij circus Busch en dat hij er 'veel van zijn oude schilderijen terugzag'.

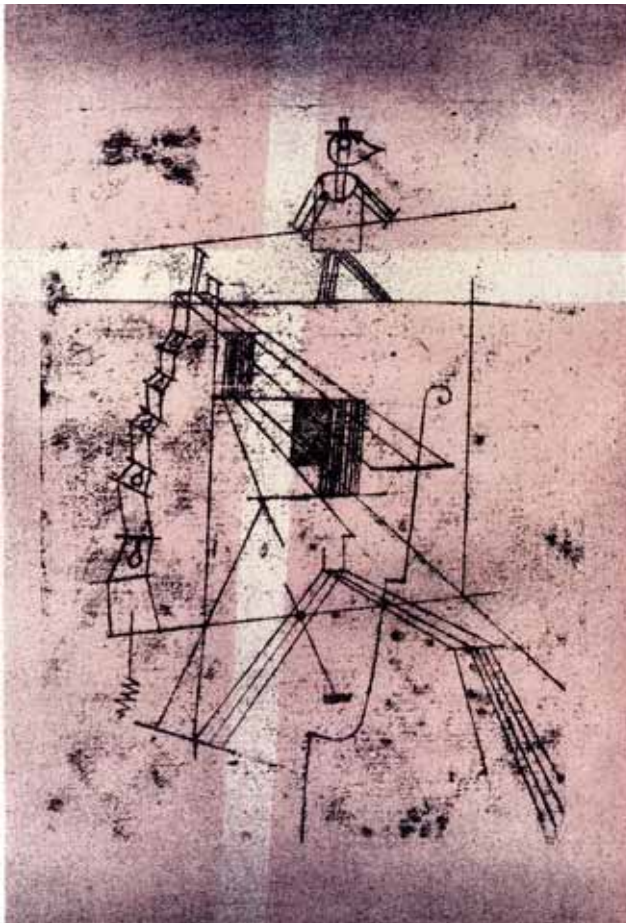
Voor de Nederlandse kunstenares Charley Toorop was het bombardement van Rotterdam, in mei 1940, aanleiding om gebruik te maken van de beeldtaal van het circus. Haar schilderij *Clown tussen de ruïnes* (1940-1941) is een portret van de gedupeerde clown Bumbo. Dat de clown is verlamd door angst, is voor de beschouwer zeer verontrustend! Wij moeten er immers op kunnen vertrouwen dat de clown met alle gevaren de spot drijft om het menselijke bestaan dragelijk te doen schijnen. Het portret was voor Charley Toorop het middel bij uitstek om het menselijke drama van de verwoestingen van de oorlog een gezicht te geven en dat gegeven op een hoger plan te tillen. Zij had in de jaren twintig al diverse schilderijen gemaakt met expressieve karakterkoppen van arbeiders en boeren. Deze waren geschilderd met psychologisch inzicht en betrokkenheid met hun zware bestaan in die crisisjaren. De kunsthistoricus Hammacher merkte in 1944 op over Charley Toorops clown: 'Zij wilde – en het is het hoogste willen – in een mensch een geschiedenis – een geschiedenis – schilderen.'

Het contrast tussen enerzijds de kleurige pompoen op de muts van de clown en zijn geschminkte gezicht en anderzijds de geblakerde puinhopen van de stad, leveren een schrijnend beeld op. Bumbo zit

Contorsioniste, 1957, Pyke Koch (1901-1991), (Olieverf op doek, 75 x 57 cm)
Collectie: Museum voor Moderne Kunst Arnhem

aangeslagen ineengezakt met gevouwen handen en lijkt in een toestand van shock te verkeren. Zijn opengesperde, starende ogen lijken slechts een innerlijk panorama te zien. De met intens gevoel geschilderde kleding, met het patroon en de kleur van vlammen, benadrukt zijn innerlijke gesteldheid. In augustus 1940 schreef Charley Toorop over Bumbo aan vrienden dat hij een oude clown is 'die wereldberoemd was en in Rotterdam alles verloor dat hij bezat en nu op zijn zeventigste jaar op straat staat en poseert voor schilders.'

De koorddanser, 1923, Paul Klee (1879-1940), (Litho in zwarte inkt met rode toonplaat, 440 x 268 mm). Collectie: Stedelijk Museum Amsterdam

De Contorsioniste van Pyke Koch

Voor de kunstenaar die zich richt op het ontsluiten van de betekenis van alledaagse verschijningsvormen, liggen de mogelijkheden in het circus voor het oprapen. Daarvan is de *Contorsioniste* (1957) van Pyke Koch een uitermate boeiend voorbeeld. Het is een pakkende verbeelding van een acrobatisch 'slangenmens' en een prachtig voorbeeld van Magisch Realisme, waarbij op een andere manier dan normaal wordt gekeken naar de gewone verschijningsvormen. De schilder Carel Willink (1900-1983) drukte dat laatste

White Clown, 1978, Karel Appel (1921-2006), (Beschilderd hout, h. 153 cm). Collectie: Tom Okker Art, Hazerswoude-dorp

goed in woorden uit. Volgens hem moest de Magisch Realist schilderijen maken over 'de confrontatie met de nooit geruststellende, nooit geheel kenbare verschijningswereld, waarin het kleinste en meest vertrouwde voorwerp plotseling een vreesaanjagend, onbegrijpbaar 'ding' kan worden, een wereld, vreemd en afschuwelijker in zijn hooghartige geslotenheid dan de benauwdste angstdroom.' Kochs *Contorsioniste*, die aanvankelijk de titel Circusparade meekreeg, biedt ons een dergelijk perspectief. De lenige acrobate is confronterend in beeld geplaatst en is plastisch uitgelicht. Haar aanwezig-

heid is alleen daardoor al van een onontkoombare vreemdheid. De acrobate behoort tot een type 'vrouw van de wereld' dat veel figureert in Kochs werk. In diverse schilderijen beeldde hij haar af als prostituee, maar opvallend genoeg is zij nergens zo exhibitionistisch uitgesteld als in Kochs *Contorsioniste*, die daardoor een extra erotische lading heeft. Koch voorzag deze versie bovendien van een achtergrond met een uitbarstende vulkaan, een niet mis te verstaan erotisch symbool. Koch werd als mens en als kunstenaar geboeid door onconventioneel gedrag, dubbelzinnigheden en gedaantewisselingen. Soms schminkte hij zijn gezicht of projecteerde hij zijn eigen gelaatstrekken op vrouwenfiguren in zijn schilderijen.

Kunstenaars zien circus als de spiegel van het leven.

Zijn *Contorsionist* is een fraai voorbeeld van zijn spel met genderwisselingen. De weergegeven vrouw is namelijk gebaseerd op foto's van een jongen uit het circus Strassburger die optrad als acrobaat onder de naam Wonderboy. Voor Koch was het schilderen een innerlijke noodzaak en naar eigen zeggen deed hij het 'niet voor zijn plezier'. Het ontmaskeren van de werkelijkheid was een leidraad in zijn oeuvre. In dit geval was een zeer tot de verbeelding sprekende circusact daarvoor de aanleiding. Vermoedelijk doet Koch in dit werk ook een poging zichzelf te analyseren.

Circushelden in Teylers Museum

Het circus heeft een caleidoscopische aard en lijkt veelzijdig als de wereld zelf. Schoonheid, zielsverwantschap tussen circusartiest en kunstenaar, balans in het leven, angst, droomwerelden; het zijn slechts enkele van de invalshoeken die het circus de kunstenaar te bieden heeft. We zien dat jeugdige en oudere bezoekers evenals kunstenaars, het circus blijven zien als een magische en inspirerende plek. Van diverse kunstenaars is bekend dat zij al vanaf hun kinderjaren door het circus geboeid raakten. De grote onderlinge verschillen in stijl en interpretatie in hun werk zijn uitermate boei-

Het bad, 1905, Pablo Picasso (1881-1973), (Droge naald, 448 x 595 mm)
Collectie: Kröller-Müller Museum, Otterlo

end om naast elkaar te zien. Op de tentoonstelling in Teylers Museum wordt dat voor het eerst in Nederland op uitgebreide schaal getoond.

Het is niet voor niets dat de tentoonstelling *De helden van het circus* is geïnitieerd in Teylers Museum; de collectie omvat diverse fraaie kunstwerken die dankzij het circus zijn ontstaan. Voor de expositie werden die rijkelijk aangevuld met sprekende bruiklenen uit andere musea en uit particuliere collecties. Bovendien huisvest Teylers Museum de grootste verzameling circusaffiches in Europa van de Stichting Circusarchief Jaap Best (www.circusmuseum.nl). Deze door wijlen Jaap Best bijeengebrachte collectie is een belangrijke bron van bijzondere circusaffiches en foto's. Dat historische materiaal werd vervaardigd als reclamemateriaal en voegt daarmee op de tentoonstelling en in de bijbehorende publicatie nog een extra visie op het circus toe: die van de circusdirecteur die onze aandacht vraagt voor zijn voorstelling. ■

Circussen in Utrecht in 1873

Tekst Op 6 maart 1873 behandelde het Utrechtse College van

P.D. 't Hart **Burgemeester en Wethouders een verzoek van circus-directeur James Washington Mijers. Hij was op tournee door Nederland en vroeg vergunning om met zijn *Great American Circus* voorstellingen te geven op plein Vredenburg.**

Illustratie
Gemeentearchief
Utrecht

Daar was ruimte genoeg voor zijn tent en de ondergrond was precies geschikt, omdat het plein ongeplaveid was. Het College gaf toestemming op voorwaarde dat Mijers voor elke vierkante meter die zijn bedrijf besloeg, 15 cent belasting zou betalen. Verder was het een zaak voor de marktmeester, want de gewone markten die daar werden gehouden, mochten niet worden gehinderd.

Drie weken later stond er opnieuw zo'n verzoek op de agenda. De heren W. en G. Pinder die op weg waren naar de grote wereldtentoonstelling in Wenen en onderweg voorstellingen gaven, wilden met hun *Great United States Circus and Hippodrome* optreden in Utrecht. In hun tent – die een diameter had van 45 meter – wilden zij het publiek laten genieten van gedresseerde paarden. Zij kregen vergunning tegen hetzelfde tarief. Zij mochten hun voorstellingen niet op dezelfde dagen geven als Mijers.

Reclameoorlog

In de volgende weken waren de Utrechters getuigen van een reclameoorlog, zoals zij waarschijnlijk nog niet eerder hadden meegemaakt. Met een stroom advertenties, brochures, affiches en zelfs roddels maakten de circusdirecties gebruik van de nieuwe mogelijkheden die de pers bood. Door een belastingmaatregel waren de kranten in 1869 goedkoper geworden en daardoor was hun lezerskring gegroeid. In die jaren van toenemende verzuijing en politieke partijvorming, groeide de behoefte aan 'eigen' media. Er verschenen nieuwe bladen die lezers en abonnee's zochten door aandacht te besteden aan meer alledaagse dingen dan tot dan toe gewoon was. In Utrecht werden in 1873 een wekelijks advertentieblaadje uitgegeven en het liberale *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad (UD)*.

Publiciteitscampagne

De vergunning was nog maar net binnen of de heren Pinder begonnen hun publiciteitscampagne. Zij adverteerden dat zij *voorlopig* van plan waren om op 3, 4 en 5 mei voorstellingen te geven. Vanaf 30 maart tot 3 mei lieten zij deze advertentie dagelijks in het *UD* plaatsen. Toen pas kwam er een eind aan de 'voorlopigheid' van hun bericht: zij zouden een week later hun kunsten vertonen. Ook dat werd in advertenties uitgebreid meegedeeld.

Mijers begon pas op 18 april te adverteren dat hij met zijn *Great American Circus* in Utrecht zou optreden op 3, 4 en 5 mei. Ook hij liet zijn advertentie dagelijks plaatsen. Vaak stonden beide annonces ook nog direct boven elkaar. De lezers van het *UD* zullen het wel spannend hebben gevonden: welk circus zou als eerste arriveren? Zij wisten niet dat Pinder niet op dezelfde dagen mocht optreden als Mijers. Bleef Pinder tot het laatste moment 'voorlopig' volhouden, omdat hij als eerste had geadvertiseerd?

Onwaarheden verkondigt

Mijers pakte flink uit. In een van zijn advertenties vertelde hij dat de bezoekers 'nu eene gelegenheid zullen hebben om te oordeelen over het onderscheid van een Amerikaansche Inrichting der eerste klasse en een klein Engelsch Paardenspul dat allerlei soort van onwaarheden verkondigt en niets volbrengt'. In een interview vertelde hij dat de gebroeders Pinder nog nooit in Amerika waren geweest. Zij trokken nu een paar dagen voor zijn circus door het land met als doel 'de Nederlanders hun geld uit den zak te kloppen'.

De heeren Pinder en Co zullen niet beproeven te bewijzen, dat iets van wat ik gezegd heb, onwaar is, en de Nederlandsche burgers zullen niet heel lang meer last van hen hebben, daar zij zich zooveel mogelijk haasten om de grenzen van Duitschland of van België te bereiken.' Zij aapten zijn advertenties na, maar ook dat zou hun niet helpen. Het bleef een klein paardenspul, niet te vergelijken met circus Mijers. Zij beweerden dat zij in Rotterdam veel succes hadden. Maar waarom waren zij daar dan niet langer geble-

Met vergunning van het Bestuur dezer Stad.
MIJERS'
Great American Circus.

DE GROOTSTE DER WERELD,
met 150 Paarden en Hitten, 5 groote gedresseerde Olifanten, 6 volwassen Leeuwen, gedresseerd door JOHN. COOPER, 4 gedresseerde Muilezels, een troep geleerde Honden, 48 prachtige wagens, en 220 personen,
zal Utrecht bezoeken den 3, 4, 5. Mei en vier Voorstellingen geven.

De heer MIJERS, Directeur van
HET GREAT AMERICAN CIRCUS
brengt langs dezen weg ter kennis van het Publiek van Utrecht, dat zij nu eene gelegenheid zullen hebben om te oordeelen over het onderscheid van een Amerikaansche Inrichting der eerste klasse en een klein Engelsch Paardenspel dat allerlei soort van onwaarheden verkondigt en niets volbrengt.

P.S. Voor verdere bijzonderheden zie men de Strooibilletten en Nieuwsbladen.

GREAT UNITED STATES
Circus & Hippodromo.

De Heeren W. & G. PINDER en Co., hebben de eer, voorloopig te berichten, dat zij op

3, 4 en 5 Mei a. s.,

op het Vreeburg alhier

GROOTE VOORSTELLINGEN
zullen geven.

ven dan een dag of vijf, 'terwijl een circus van de eerste klasse daar wel 3 of 4 maanden blijven kan'?

Volksvermaak?

Het gebeurde nogal eens dat een circus optrad tijdens de kermis, die in veel plaatsen jaarlijks werd gehouden. Op die manier profiteerde het ervan dat er dan van heinde en ver drommen mensen toestroomden die het kermisgeld in de zak brandde. Vooral voor de gewone man was er de rest van het jaar weinig te beleven. Veel meer was er voor hem niet dan wat rondhangen, kroegbezoek, een paar wedstrijden en in universiteitssteden een optocht door studenten. Bij die wedstrijden kon het nog grof toegaan ook. Katknuppelen bijvoorbeeld, of palingtrekken. En altijd maar weer dat dronken gelal en die grove taal! Tenminste, dat beweerden omstreeks 1870 welwillende en ongeruste burgers. Zij vonden dat de volksvermaken moesten worden 'verheven', ontdaan van platte grofheid. Het was natuurlijk niet de bedoeling dat de gewone man met zijn ongewassen lijf, zijn slonzige kleren en slechte manieren de rust kwam verstoren in de schouwburg als de elite daar genoot van Bach of Shakespeare. Nee, Jan met de pet moest op zijn eigen niveau een betere smaak worden bijgebracht door middel van sportwedstrijden, openluchtconcerten, volksvoorstellingen. De elite wilde dat de kermis werd verboden. Daar kwam allerlei louche volk op af: prostituees, zakkenrollers, liedjeszangers, straatgoochelaars en wat al niet. Die klopten de gewone man het geld uit de zak, zij tastten de goede zeden aan, zij ondermijnden de burgermaatschappij. De kermis was in veler ogen verworpen tot een ononderbroken dronkemanspartij.

Ook het circus zal wel flinke tegenstanders hebben gehad. Halsbrekende toeren, sensatiezucht, opzweepende muziek, mannen en vrouwen in zinnenprikkende houdingen en kleding, dat leidde allemaal af van waar het voor het gewone volk werkelijk om ging in het leven: eerbied tegenover degenen die boven hen geplaatst waren, zuinigheid, zelfbeheersing en dergelijke. Het was bovendien nog duur ook. Veel arbeiders verdienden toen niet meer dan zo'n driehonderd gulden per jaar, vergelijkbaar met een koopkracht van 2600 euro nu. Veel te weinig om met een gezin van rond te komen. Een kaartje op de derde rang kostte bij Pinder 49 cent, omgerekend naar hedendaagse koopkracht is dat 4,28 euro. Als je

reserveerde, kwam er nog zo'n bedrag bij. De ouders die erheen wilden, met twee kinderen, moesten dus bijna een half weekloon aan koopkracht inleveren!

Voorpret

Een circus in de stad bood veel meer vertier dan alleen de voorstellingen. De intocht van de wagens, het opbouwen van de tent, de optocht, de muziek, mensen die een vreemde taal spraken en vreemd gekleed waren, teveel om op te noemen.

Op 3 mei berichtte het *UD* dat Mijers' olifanten van Amersfoort naar Utrecht waren gelopen, een tocht van vijf uur. 'Deze kolossale dieren trokken ieders bewondering.' Een paar kwajongens plaagden een olifant die een 'zijwaartse beweging' maakte. Iedereen maakte zich uit de voeten, behalve 'een kreupele' die viel en een rib verbrijzelde. De rest van het circus was op die dag ook gearriveerd. De krant schreef vol bewondering over het tempo waarmee de tent was opgezet.

Toen volgde de optocht 'die werkelijk de bezichtiging wel waard was. Langs alle straten en pleinen bewoog zich een onafzienbare massa toeschouwers, die, ofschoon ongelukkig juist op 't oogenblik van 't vertrek een zware regenbui viel, zich niet liet afschrikken. Er waren enkele allerkeurigste wagens, eenige schoone paarden, rijke kostumes; 't geheel leverde een fraai schouwspel, dat van de avondvoorstelling veel goeds deed verwachten'.

Na afloop van de middagvoorstelling op 3 mei hield het circus een optocht door de stad. Een man ging aan de staart hangen van een van de olifanten 'waarop het kolossale beest met een zijner pooten achterwaarts sloeg en hem zoodanig tegen de borst raakte, dat hij achterover viel en bijna niet meer op kon staan; doordat hij bij zijn val een tiental personen boven op zich kreeg, werd hij ernstig aan het hoofd gewond'.

Er viel meer te vertellen. De olifanten van Mijers hadden een tijdje zonder toezicht op het Vreeburg gestaan. Het publiek was toegestroomd en had de dieren versnaperingen gegeven, 'tot zelfs jenever. Een jongen, had tweemaal een stuk papier aan een der beesten gegeven en wilde dit ten derden male weder doen; de

olifant daarop slingerde zijne snuit om een been van de knaap en zette hem niet zeer zacht op eene andere plaats weer op den grond; men wilde het dier naar een aldaar aanwezig oliebolle-kraampje lokken, waar hij zeker aardig zoude huis gehouden hebben; hij werd echter door een bediende bij tijds tegengehouden'.

Het *UD* vermeldde ook dat op vier mei Mijers' olifanten op het Vredenburg hun 'gewone wandeling' hadden gemaakt. Daarbij werden ze door omstanders geplaagd. De geleider deed of hij niets merkte, zette de dieren op stal en kwam vervolgens afrekenen. 'Hoewel hij zich daardoor alleen tegenover 8 man zag geplaatst, wist hij door zijne buitengewone kracht en vlugheid hen allen zoo toe te takelen, dat zij zich Maandag morgen allen met de bewijzen hunner nederlaag voor den hoofd-inspecteur van politie vertoonden, om aanklacht tegen hun aanvaller in te dienen.' De olifantengeleider ging vrijuit omdat hij zich naar zijn eigen zeggen nog had 'ingehouden' en ongelukken had voorkomen.

De voorstellingen

Intussen hadden de Utrechtse liefhebbers van dierendressuur eind april ook al kunnen genieten van een optreden door de heer Wery en zijn troep. Deze werkte met gedresseerde apen en honden. Verder kon men er genieten van 'akrobatische gymnastieke kunstverrichtingen door een gezelschap Egyptische, Fransche en Engelsche artisten, en onbegrijpelijke exercitiën op een loshangende telegraafdraad, en een groote koordedansvertooning van mistresses Hassan'. De voorstelling was niet in een houten of linnen tent gegeven, maar in een zaal. 'Voor de lieve jeugd vooral zal het een avond van groot genot zijn' had de krant voorspeld.

Toen moest het echte circus nog komen. Dat was – althans volgens de advertenties – het echte werk. Mijers – 'de grootste der wereld' – prikkelde de fantasie met een opsomming van wat men bij hem kon verwachten: olifanten, meer dan honderd paarden, leeuwen, muilezels, 'geleerde Honden' en ook nog eens 220 man personeel. Nog voordat het circus van Mijers in de stad was verschenen, nam het *UD* een bespreking over uit de *Amersfoortsche Courant* die de belangstelling nog wel zal hebben gestimuleerd. De tent was ruim en de bezoekers zaten niet op lange banken, maar op stoelen. In plaats van een enkel paard, dat op de toonen van het orkest hup-

pelt of hinkt, wordt dit door vier paarden tegelijk gedaan; in plaats van een *saut perilleux* – in 2006 zouden wij zeggen: een salto mortale - 'ziet men een dubbelen; in plaats van twee of drie clowns een tiental, die wedijveren in kracht en lenigheid van spieren; in plaats van twee personen, die elkander bij handen en voeten grijpen en het circus uitrollen, wordt die toer door drie personen verricht.' Een steltloper wandelde op vijf meter hoogte door de tent. Verder waren er olifanten, honden, leeuwen. Inderdaad een bijzondere voorstelling. De Amersfoortse redactie prees de voorstelling als een waar spektakel, al vond ze dat de advertenties overdreven.

De kunstverrichtingen voldeden

Toen Mijers' circus eindelijk in de stad stond, besteedde het *UD* er volop aandacht aan. 'Des avonds was het *cirque* op alle rangen overvol; er waren geen zitplaatsen genoeg. De tent is niet zoo comfortable, als wij ze anders kennen, maar de onbegrijpelijk snelle opbouw in aanmerking genomen, zeer voldoende ingericht. De kunstverrichtingen voldeden algemeen. Mad. Eldred, de heer Eldred met het prachtige volbloedpaard Mexico, Miss Visser de Gray Eagle berijdende, de jonge Eldred op 't ongezadeld paard, Miss Madigan in hare sprongen, James Madigan in zijne saltomortales en niet 't minst de hoogere rijsschool van de dames Mijers en Visser en de hh. Corby en Madigan waren fraaie nommers; niet minder werden de gymnastische toeren op 't rek en op 't trapezium door de hh. Le Barr en Silvado, de toeren van den 'koning op de stelten' Charlton, die van de hh. Percy en Stansbury op de perzischen stang, de sprongen van den hr. James Madigan naar verdienste toegejuicht; maar bovenal interessant waren de kunsten der honden, door Miss Felix gedresseerd, de olifanten door de kornak J. Cooper voortgebracht en de 5 leeuwen in de kooi door denzelfden heer Cooper getemd; wat deze met de koningen der dieren deed, was soms vreesselijk om te zien. Maar we mogen de clowns niet vergeten, die soms allervermakelijkst waren.' Het was allemaal even prachtig. Vooral het optreden met de leeuwen was 'soms vreesselijk om te zien'. De olifanten en de honden voerden 'gymnastische toeren' uit.

De komende en gaande man

Op 5 mei gaf Circus Mijers zijn laatste voorstelling in Utrecht en opnieuw in een uitverkochte tent. Eerst was er nog een tocht door de stad gehouden met een wagen waarop een compleet orkest

speelde en die werd getrokken door veertig paarden. Maar na de voorstelling was om vijf uur 's ochtends de tent afgebroken en het circus vertrokken zonder een spoor na te laten.

Een paar dagen later, op 10 mei, hield circus Pinder zijn feestelijke intocht in de stad. In de Choorstraat nam een van de wagens een bocht verkeerd, waardoor een toeschouwer zodanig werd gewond 'dat hij door eenige personen moest worden vervoerd'. 'Wat de voorstellingen betreft, die heden avond beginnen, naar men ons mededeelt, moeten de equestrische oefeningen, die van 't circus Mijers overtreffen en moet de dressuur der paarden uitnemend zijn.' Meer aandacht besteedde de krant niet aan Pinder.

Een Amerikaans reclameoffensief

Over het circus van Mijers schreef het *UD* onder meer: 'De voorstelling met de leeuwen, waarnaar velen verlangen, maar waarvan allen blij zijn dat zij afgeloopen is, is, hoe men ook over deze vertoning denken moge, in zijn genre uitstekend'. Zo kreeg het circus gratis reclame, de journalist maakte duidelijk dat hij wist van het groeiende verzet tegen uitbuiting van dieren en zijn lezers konden op voorhand griezelen.

Zonder krant zouden wij alleen weten dat er vergunningen werden verleend om voorstellingen te geven. De nadruk in de media lag voordien op de politiek. In de jaren zestig en zeventig verschoof de aandacht naar meer kleurige, alledaagse geschiedenissen. De advertenties werden groter en talrijker. Er werd ook ruimte gevuld met berichten die vooral interessant waren voor een breder publiek.

Misschien zijn er ook voor 1873 zulke advertentieoorlogen als tussen Mijers en Pinder uitgevochten, ik heb dat niet onderzocht. Intussen bewijst dit verhaal dat de krant – althans het *UD* - toen met eigen berichtgeving en door advertenties het instrument bij uitstek was geworden om de publieke opinie te bespelen. Het feit dat drommen mensen zich in en buiten het circus kwamen vergapen, bewijst dat het werkte. In zo'n Amerikaans reclameoffensief was ook plaats voor folders en aanplakbiljetten. Die zijn niet bewaard. Zou ook de ouderwetse stadsomroeper nog zijn ingeschakeld? ■

Circuscongres in Circus Herman Renz

Tekst: Piet de Boer
Foto's: Jan Stads

Op 20 oktober 2006 werd in de circustenten van Nationaal Circus Herman Renz in Den Haag de derde Nationale Volkscultuurdag gehouden. Het thema was in het Jaar van het Circus natuurlijk 'circus' en de betekenis van circus voor kunst en erfgoed.

Het congres 'Circus als kunst en erfgoed' kende een gevarieerd programma. 's Ochtends voltrok zich in de hoofdent in en rondom de piste een plenair lezingenprogramma dat werd afgewisseld met spannende circusacts. In het middagedeelte was ruimte gemaakt voor een zestal workshops, die als twee parallelsessies van elk drie workshops werden aangeboden. De workshops waren bedoeld om de in het ochtendprogramma aangeroerde thema's verder uit te werken en te bediscussiëren.

De dag was georganiseerd door het Nederlands Centrum voor Volks- cultuur in samenwerking met Circus Herman Renz, de Vereniging van Nederlandse Circus Ondernemingen, Circomundo en de Club van Circusvrienden Nederland. De dag werd mede mogelijk gemaakt dankzij subsidies van het Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten, het Fonds voor de Podiumkunsten en het K.F. Heinfonds.

Arie Oudenes ontvangt de mevrouw Faber-Hornstra onderscheiding van professor Gerrit Jansen.

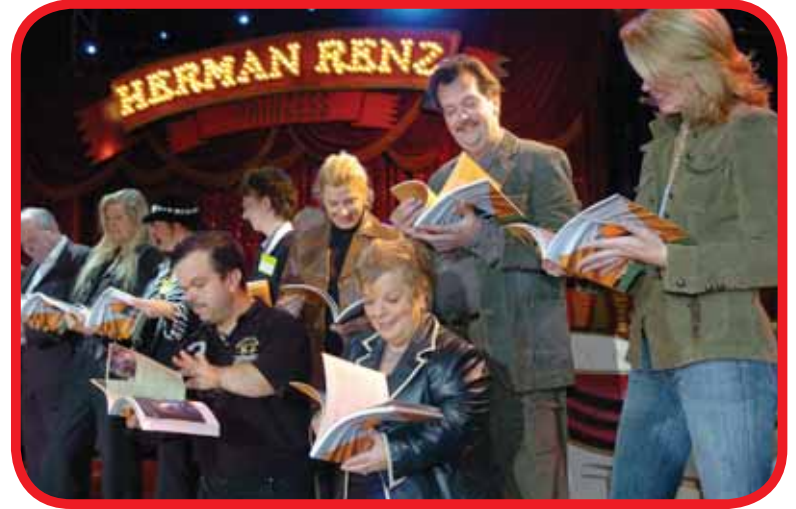
Circus Waltz

De dag werd geopend door de directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur Ineke Strouken en op voortreffelijke wijze voorgezeten door de voorzitter van de Club van Circusvrienden Nederland Adri Lammers, die zich voor de gelegenheid getooid had met een hoge hoed en een opvallende strik. Aangemeld hadden zich ruim driehonderd mensen: vertegenwoordigers van kunst- en cultuurinstellingen, cultuurfondsen, circusopleidingen, circusdirecteuren, de dierenbescherming en beleidsambtenaren van gemeenten en nationale overheden en mensen die zich betrokken voelen bij circus. Zij werden bij aankomst aangekondigd door de clowns van Circus Capriool.

Gedurende de hele dag was in de middentent een informatiemarkt met de belangrijkste instellingen. Goed in de smaak viel de Nederlandse Vereniging voor Papierknipkunst, die de hele dag allerhande circusfiguurtjes knipten, die gratis aan de congresdeelnemers werden uitgereikt. Aansluitend bij de actualiteit was een promotieauto van Circus Waltz, de televisieserie die VPRO, VARA en NPS dit najaar op de televisie brengen. Circus staat in de belangstelling, zoveel is duidelijk.

Optredens

Tijdens het programma was veel ruimte voor circuskunst, met presentaties van circusartiesten uit de stal van Circus Herman Renz, zoals een fraaie jongleeract van de jonge Duitser Alex Xelo en een trapezeact van de Flying Neves uit Brazilië. Deze trapezeact werd onverwachts, ook voor hem, verrijkt met een optreden van één van de lezinghouders uit het ochtendprogramma, de Gedeputeerde van kunst en cultuur in Zuid-Holland Eric van Heijningen, die had aangegeven dat hij behalve een lezing ook graag 'iets zou willen doen'. Omdat hij in zijn cv, die ook in het programmaboekje was opgenomen, had aangegeven dat trapeze zijn favoriete circusact was, werd het een trapezeact die hij, een beetje wit om de neus, uitvoerde op 23 meter hoogte. Met een veiligheidskoord, dat wèl.

Voor het eerst in de geschiedenis waren alle circusdirecties bij elkaar. Zij ontvingen het boek 'Circus, de magie van een cirkel'.

Direct na de lunch was een lange straatact te zien van de jonge Vlaamse artiest Joppe Wouters, die zich met de naam Joplada tooit. De lada was de auto waarmee hij de act uitvoerde. In het middagprogramma was verder nog een heuse roofdierdressuur te zien. Onverwachts, ook voor de organisatie, was wat in de theaterwereld het *fringe* programma heet. Circusartiesten van verschillende circusopleidingen brachten in de middentent spontaan allerlei acts.

Circusboek

Een kijkje achter de schermen wordt gegeven in het boek *Circus, de magie van een cirkel* dat verscheen onder redactie van Ineke Strouken en gelardeerd is met prachtige foto's van Jan Stads. Het eerste exemplaar van het boek werd aangeboden aan de verzamelde Nederlandse circusdirecteuren, een bont gezelschap waarvan ook de bekende journalist Henk van der Meijden deel uitmaakt. Met zijn circus in Stuttgart is hij één van de grootste Nederlandse circusondernemers. Het was de eerste keer dat zoveel Nederlandse circusdirecteuren zich samen presenteerden.

In het boek gaat het over circus in het heden en verleden, maar ook vooral over het circusleven. Want hoewel circus een begrip is, weten weinigen hoe circusmensen leven en werken. Met het boek heeft het Nederlands Centrum voor Volkscultuur circus een gezicht willen geven.

Onderscheiding voor circusman Oudenes

Toepasselijk was tenslotte dat de Mevrouw Faber-Hornstra onderscheiding, een initiatief van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, dit keer werd uitgereikt aan Arie Oudenes. Oudenes is al gedurende vele jaren een onvermoeibaar ijveraar voor de belangen van het circus. Mede dankzij zijn hulp konden vele projecten in het kader van het Jaar van het Circus van de grond getild worden.

De Mevrouw Faber-Hornstra onderscheiding werd in het bijzijn van haar zoon uitgereikt door professor Gerrit Jansen - bekend van zijn boeken over het kermis en de kroeg - die herinneringen ophaalde aan het circus in zijn jeugd. Jansen roemde Oudenes 'als de man die met alle partijen spreekt en net zo lang blijft 'trekken' tot er een werkbare oplossing gevonden is'. Arie Oudenes is bestuurslid geweest van de Club van Circusvrienden Nederland en de Vereniging voor Nederlandse Circus Ondernemingen. Nu is hij actief in de European Circus Association.

Il circo classico

Al met al was het weer een inspirerende Nationale Volkscultuurdag. 's Avonds bleven de meest geïnteresseerden nog om de spectaculaire show 'Il Circo Classico' van Circus Herman Renz bij te wonen. Een mooie afsluiting van een drukke dag. ■

Circus als kunst en erfgoed

Congres in het kader van het Jaar van het Circus

Tekst

Albert van
der Zeijden

Foto's

Jan Stads

Het op 20 oktober 2006 in de circustenten van Nationaal Circus Herman Renz in Den Haag gehouden circuscongres had als insteek: circus is kunst en erfgoed. Als zodanig verdient het, bijvoorbeeld door overheden, serieus genomen te worden en een plaats te krijgen in het kunst- en cultuurbeleid. De dag was een onderdeel van het Jaar van het Circus.

Samengevat was de thematiek van de dag uitgesplitst in drie onderdelen. De dag ging over circus als kunst, circus als erfgoed en over de rol van de overheid, als subsidiënt maar ook als instelling die verantwoordelijk is voor goede randvoorwaarden waarbinnen circus kan floreren. De sprekers waren afkomstig uit belangenorganisaties (de eerste spreker Gerrit Reus sprak bijvoorbeeld namens de Vereniging van Nederlandse Circusondernemingen), de overheid (mevrouw Inge Loodsteen van het Vlaamse kabinet voor cultuur van minister Anciaux en Eric van Heijningen, Gedeputeerde voor cultuur in Zuid-Holland) en uit de wereld van kunst en cultuur

Voorzitter Adri
Lammers zag er uit
als het mannetje uit
het logo.

(theaterman Jos Thie sprak over de artistieke waarde van circus, museumconservator Bert Sliggers over circus als erfgoed).

Drie speerpunten van de circusbranche

In zekere zin hangen alle drie onderdelen van het congres samen, in ieder geval in de beleving van branchevertegenwoordiger Gerrit Reus. Hij gaf een schets van het circus in Nederland en presenteerde ook een drietal (beleids-) punten die voor de circusbranche van belang zijn.

Reus vertelde dat er in Nederland zo'n vijf-en-twintig circussen en producenten zijn. Daaronder zo'n vijftien klassieke tentcircussen en dertien specifieke winter- of kerstcircussen, die in hallen, tenten of theaters spelen. De tentcircussen trekken naar schatting zo'n 1.000.000 bezoekers. Opvallend is de opkomst van de wintercircussen, die tegenwoordig jaarlijks zo'n 400.000 bezoekers trekken, dus bijna veertig procent van het totaal aantal circusbezoekers. Vijftien jaar geleden was dit nog 0%, vijf jaar geleden 15%. De meer dan zestig veelal kleine jeugdcircussen liet Reus in zijn verhaal buiten beschouwing. Alles bij elkaar biedt het circus een breed palet van kunst en vermaak, aantrekkelijk voor een omvangrijk en geschakeerd publiek.

Reus belichtte in zijn toespraak drie speerpunten van de Vereniging van Nederlands Circus Ondernemingen: gemeentelijk beleid en veiligheid, dierenwelzijn en kunstbeleid. Al deze zaken raken aan de directe belangen van het circus zelf. Gemeentelijk beleid en veiligheid gaat over wat je de faciliterende rol van overheden zou kunnen noemen. Een mooi voorbeeld zijn de plakborden, die voor circussen van levensbelang zijn en fungeren als herauten die de komst van het circus aankondigen. In de jaren zestig bedacht Toni Boltini de bekende sandwichborden. Tegenwoordig wil iedereen reclame maken voor zichzelf en tracht de gemeentelijke overheid – begrijpelijk volgens Reus – de wildgroei aan buitenreclame aan banden te leggen. Dit leidt wel tot het vervelende gevolg dat het voor circussen steeds moeilijker wordt om reclame te maken

Spreker Eric van Heijningen durfde het aan om te beginnen met een trapeze act met de Flying Neves.

voor zichzelf, terwijl dit van levensnoodzaak is. Een ander voorbeeld is het veelbesproken welzijn van dieren in de circussen, ook al zo'n heikel punt is sinds de gemeente Winschoten het besluit heeft genomen dierencircussen uit de gemeente te willen weren.

Alles kan volgens Reus anders worden, als de overheid het circus leert zien als een bijzondere artistieke vorm, waarvoor best, in de subsidiërende sfeer, geld mag worden vrijgemaakt. In faciliterende zin zou de overheid wat ruimhartiger mogen zijn voor het circus. De stelling van het congres dat circus kunst en erfgoed is, is dus niet zomaar een onschuldige stelling: er zijn (financiële) belangen mee gemeoid.

Vlaams circusbeleid

Dat circus kunst en cultuur is, is sinds enkele jaren uitgangspunt van een Vlaams circus en cultuurbeleid. Een en ander is vastgelegd in een 'Reglement voor de ondersteuning van het Vlaams circus-landschap', dat een opstap vormt naar een verankering van de verschillende circusvormen in een speciaal decreet dat in 2008

operationeel zal zijn. Tijdens het congres in Den Haag ging Inge Loodsteen uitvoerig in op de achtergronden van dit nieuwe Vlaamse beleid ten aanzien van circussen. In het reglement wordt geconstateerd dat circus 'hip' is en als kunstvorm sterk in opkomst, waarbij met name circus(dans)theater en straattheater worden genoemd. Circus is in trek bij jongeren, maar heeft ook behoefte aan ondersteuning, omdat het voor circussen steeds moeilijker wordt een kwalitatief goed programma in elkaar te zetten. Het Vlaamse beleid voorziet in mogelijkheden voor de 'nomadische' circussen om subsidie aan te vragen. Voorwaarde is wel dat in het circus Nederlands de voertaal is, er minimaal tien geplande tentvoorstellingen aangeboden worden en – deze laatste toevoeging is betekenisvol – geen wilde dieren gehouden worden.

De circuskunsten worden verder landelijk ondersteund binnen het decreet op de amateurkunsten. Hier gaat het om (financiële) ondersteuning van landelijke projecten, gericht op kwaliteitsverbetering van circuskunsten in Vlaanderen.

Het laatste luik van het Vlaamse overheidsbeleid betreft speciale beurzen voor de scholing van jonge circusartiesten en de opleiding van circusdocenten. Ook dit weer als een belangrijke manier om kwaliteitsimpulsen te kunnen geven.

Tenslotte wordt ook aan promotie gedaan. Loodsteen vertelde over het plan om volgend jaar een landelijk Jaar van de Circus-festivals te organiseren. Opvallend is de toespitsing op de festivals, waaruit blijkt dat in Vlaanderen mogelijk toch vooral aan nieuwe theatrale vormen van circus gedacht wordt, hoeveel aandacht er binnen het circusreglement ook is voor de 'nomadische' circussen. Mogelijk dat ook hier de kwestie van de exotische dieren een rol speelt, die immers in het nieuwe theatrale circus een veel mindere plaats hebben dan in het klassieke tentcircus.

Nederlands circusbeleid

In Nederland zijn we nog niet zo ver dat circus zich in het beleid een vaste plaats heeft verworven als afzonderlijke kunstvorm. Als circus al gezien wordt als kunstvorm, dan wordt het meestal gezien als een onderdeel van het theater.

Volgens Eric van Heijningen, zelf overigens een groot bewonderaar van het circus, biedt het circus een reis door de wereld van kunst en cultuur. Hij ziet circus vooral als volkscultuur en de waarde van het circus voor de samenleving is dat het vermaak biedt. Volgens Van Heijningen is er geen behoefte aan allerhande subsidiebeleid

Gemeenten zouden circussen beter moeten faciliteren.

voor circussen. Circussen moeten naar zijn mening vrije jongens blijven en vooral geen onderdeel worden van de subsidiecarroussel van kunst en cultuur. 'Het circus moet niet afhankelijk willen worden van de overheid.' Wel ziet hij een belangrijke faciliterende rol van de overheid. Circussen moeten vrij baan krijgen en de bureaucratistische regelzucht van de overheid moet zo veel mogelijk worden teruggedrongen. Mogelijk dacht hij daarbij aan de circusborden van Gerrit Reus. Slechts in vrijheid kan het circus gedijen en de gemeentes moeten zich dit bewust zijn.

Als aardig idee noemde hij dat circussen op een positieve manier de gemeenten erbij kunnen betrekken door bijvoorbeeld een prijs uit te reiken aan de meest circusvriendelijke gemeente, bijvoorbeeld de gemeente die circusreclame toelaat of de circussen altijd een goede staanplaats – bij voorkeur in het centrum van de stad – ter beschikking stelt. Circussen horen niet thuis aan de rafelrand van de gemeente.

Verder prikkelde hij de circussen om aansluiting te vinden bij bestaand overheidsbeleid. Circussen zouden bijvoorbeeld in samenwerking met kunst- en cultuurinstellingen projecten kunnen opzetten op het gebied van kunst- en cultuureducatie. De provincie heeft daar gelden voor ter beschikking gesteld uit het Actieprogramma Cultuurbereik. Vanwege zijn laagdrempeligheid biedt circus goede mogelijkheden om brede groepen in de Nederlandse samenleving te interesseren voor kunst en cultuur.

Vermaak of toch ook kunst?

Alles staat of valt natuurlijk bij de kwestie of circus kunst is of toch eerst en vooral een vorm van vermaak. Of zou het gewoon volkscultuur zijn, in de terminologie van Van Heijningen? Voor Gerrit Reus, die er ook in het boek *Circus, de magie van een cirkel* een artikel over schreef, is niet alle circus ook kunst. Volgens hem is circus kunst als het goed is. Vanuit zijn praktijk als theaterman plaatste Jos Thie daar enkele relativerende kanttekeningen bij.

Dat Jos Thie een groot bewonderaar is van circusartiesten leidt geen twijfel. Als theaterregisseur begeleidde hij ondermeer het clownsduo Mini en Maxi in hun eerste theatervoorstelling. Wat hem vooral trof was hun onvoorspelbaarheid en hun grote vakmanschap. Voor Thie waren ze de Rembrandt's van het theater. Bijna in één zelfde adem sprak Thie over Cirque Plume en Cirque du Soleil, ook wel het artistieke circus genoemd. Het is duidelijk dat hier nadrukkelijk een link ligt tussen circus en kunst, circus als artistieke vorm. Thie: 'Het leek wel of het theater het circus binnenkwam. Fantastische aankleding, geweldige enceneringen.' Bij de erkenning van het circus als serieus te nemen kunstvorm past ook het opzetten van een goede circusopleiding. Het is heel verheugend dat dit jaar een nieuwe circusopleiding op hbo niveau tot stand is gekomen: aan de Hogeschool voor de Kunsten Codarts in Rotterdam.

Toch blijft het een beetje knagen bij Jos Thie. Het 'kunstje' raakt erdoor op de achtergrond. Thie: 'Het wonder was er niet meer: de man op de draad kon mooi zingen of acteren, maar nauwelijks over de draad lopen. Dierennummers waren er helemaal niet. En de clowns deden heel artistiek, maar waren gewoon niet leuk meer.' Thie ziet de kunst als een valkuil van het artistieke circus. Je zou hier aan toe kunnen voegen: moet circus wel kunst willen wezen? Daarbij geen misverstand: als circus geen kunst is, dan wil dat niet zeggen dat het geen waarde meer heeft. Integendeel

Het wordt tijd om het circus erfgoed te gaan beschermen.

misschien wel, misschien gaat de waarde van circus wel ver boven de kunst uit. Misschien moet het circus gewoon zich zelf blijven en het eigen kunstje uitvoeren waarin het altijd sterk is geweest. En de raad van Van Heijningen ter harte te nemen om niet in de kunstcarrousel verzeild te raken, hoe aantrekkelijk de subsidie-mogelijkheden op het eerste gezicht ook mogen lijken. Circus hoeft geen kunst te zijn om serieus genomen te worden. Waarom kan circus niet gewoon volkscultuur zijn?

Circus als erfgoed

De kwestie circus als erfgoed lijkt veel minder controversieel. Circus kan bogen op een lange geschiedenis, die het waard is om gedocumenteerd te worden. Over 'Circus als erfgoed' ging de lezing van Bert Sliggers, conservator van het Teylers Museum in Haarlem en bestuurslid van de stichting Circusarchief Jaap Best (de rijke collectie circusaffiches die in het Teylers Museum bewaard wordt).

Volgens Sliggers is erfgoed van belang voor onze culturele identiteit. Als bon van vermaak van al meer dan tweehonderd jaar hoort ook het circus bij ons nationale culturele erfgoed. Hij illustreerde dit door te laten zien dat circus een geschiedenis heeft. Volkerenshows zoals die rond 1900 in het circus te zien waren, zeggen alles over de toenmalige tijdgeest. Iets dergelijks geldt ook voor de veranderende dierenacts. Volgens Sliggers houdt het circus 'ons altijd een spiegel voor en is immer een weerslag van de tijdgeest'.

Volgens Sliggers blijkt het culturele belang van het circus ook uit de invloed die het altijd gehad heeft op de beeldende kunst. Hij verwees daarbij naar een grote tentoonstelling die op dit moment draait in het Teylers Museum: 'De helden van het circus', met ondermeer werk van kunstenaars als Isaac Israëls, Leo Gestel, Charlie Toorop, Pablo Picasso en Karel Appel.

Het Teylers Museum is druk bezig met het conserveren en toegankelijk maken van de rijke circuscollectie die door haar beheerd wordt. Hij pleitte voor een verder ontsluiten van het circus erfgoed. Hij verwees daarbij naar de Amerikaanse circuswebsite www.circushistory.org, waar circusliefhebbers al hun vragen over de circusgeschiedenis kwijt kunnen. Ook voor Nederland pleitte Sliggers voor een dergelijke omvangrijke 'circusencyclopedie'.

Workshops

In de workshops werden de in het ochtendprogramma aangeroerde thema's verder uitgewerkt en bediscussieerd. In de twee workshops van de VNCO, deskundig voorgezeten door Arie Oudenes, stond vooral het gemeentebestuur centraal. In de eerste VNCO workshop ging het over circus en veiligheidsbeleid, een thema dat sinds de brand in Volendam in het algemeen sterk in de belangstelling staat. Op dit moment wordt een nieuwe Nederlandse praktijk richtlijn voor brandveiligheid in tentcircussen ontwikkeld, die in de workshop druk besproken werd.

In de tweede VNCO workshop stond het gemeentelijk evenementenbeleid centraal, met inleidingen van beleidsambtenaren van de gemeentes Gouda, Haarlem en Breda. Moeten gemeentelijke overheden, net als bijvoorbeeld in Zwolle het geval is, kleine circussen rangschikken onder 'kleinschalig cultureel evenement' en zo ruimte bieden voor goedkope buitenreclamemogelijkheden? Het is een belangrijke wens van het circus.

In de eerste Circomundo workshop ging het om het project 'Laat je kunsten zien', een samenwerkingsproject tussen school en circus van de Stichting Jantje Beton en de Stichting Capriool. Doel van dit project is om – in het kader van de steeds meer actueel wordende naschoolse activiteiten en het bredeschoolconcept – de mogelijkheden van circus als unieke activiteit voor kinderen in te zetten.

De deelnemers konden een leeuwendressuur van Yvonne en Kurt Muderack bijwonen.

De tweede Circomundo workshop was een circusatelier van het Leuvense 'Cirkus in beweging', bedoeld om te laten zien hoe je met de combinatie van spel en techniek een boeiende presentatie maakt met artiesten van alle leeftijden.

Dierenwelzijn

Het dierenwelzijn stond centraal in de workshops die Nederlands Centrum voor Volkscultuur samen met Circus Herman Renz organiseerde. Over het onderwerp wordt veel gepraat sinds de gemeente Winschoten al weer voor de tweede keer een verbod op circussen met dieren afkondigde. Tijdens zijn korte inleiding liet Albert van der Zeijden wetenschappelijk medewerker van het Nederlands

Centrum voor Volkscultuur zien dat opvattingen over dieren in het circus én over adequate vormen van dierenbescherming sterk historisch bepaald zijn. De manier waarop dierenacts in de afgelopen tweehonderd jaar zijn veranderd zegt alles over veranderende opvattingen over mens-dier relaties. Terwijl dierenacts in de negentiende eeuw vooral de dieren in hun wildheid lieten zien, presenteren tegenwoordig dresseurs zich als dierenvriend.

Iets dergelijks geldt ook voor de dierenbescherming. Terwijl in de negentiende eeuw de nadruk lag op christelijke argumenten, waarbij de mens nog steeds als het primaat van de schepping gold, ligt tegenwoordig de nadruk op het in eigen waarde laten van de dieren.

In dit samenspel van veranderende gevoelens en opvattingen, bepleitte Van der Zeijden terughoudendheid van de gemeenten, zeker waar het gaat om een al meer dan tweehonderd jaar algemeen geaccepteerd cultuurverschijnsel met een breed maatschappelijk draagvlak. Tegelijk is er volgens hem een *communis opinio* gegroeid dat dierenmishandeling niet mag in Nederland, en dat de regelgeving dienaangaande streng gehandhaafd moet worden. Maar dat geldt naar zijn mening niet alleen voor de circusbranche, maar ook voor andere sectoren waarin dieren werkzaam zijn, zoals de landbouwsector en de sport.

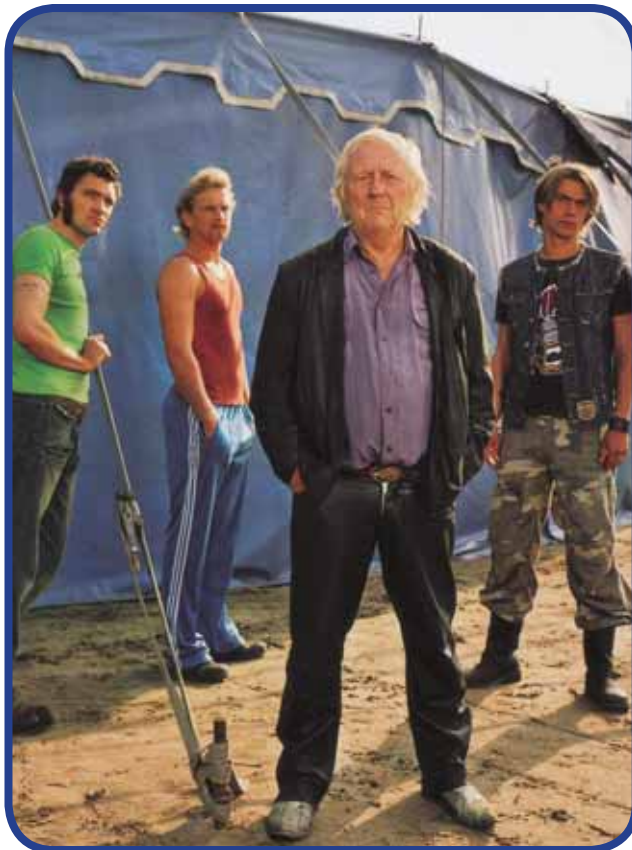
Uit de discussie bleek dat er veel behoefte is aan informatie, wat dat betreft voorzag de roofdierdressuur en de daarop volgende rondleiding door de dierenverblijven van Circus Herman Renz zeker in een behoefte. Hoe hou je een tijger of leeuw eigenlijk de hele dag bezig? Hoe is de medische zorg geregeld? Hoe komt het circus eigenlijk aan zijn dieren? En hoe worden de dieren getraind? Deze en andere vragen werden op een open en eerlijke manier beantwoord door Mike Leegwater en Yvonne Muderack van Circus Herman Renz. Er werd echt een kijkje achter de schermen gegund.

Het verslag met de lezingen van het congres *Circus als kunst en erfgoed* wordt gepresenteerd op de afsluiting van het Jaar van het Circus. Tot 31 december 2006 is het boekje te bestellen door € 17,50 over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, o.v.v. circusverslag. ■

Dramaserie Circus Waltz nu op televisie

Een gedramatiseerd kijkje in de leefwereld van circusartiesten, dat is de nieuwe televisieserie *Waltz*. Een dramaserie in zeven delen over de teloorgang van een familiecircus in Nederland. De serie is gebaseerd op onderzoek van de scenarioschrijver bij verscheidene circussen in Nederland.

Willy Waltz (Aart Staartjes) kampt met de circusproblemen van alledag: komt het publiek, stromende regen en lastige ambtenaren die niet willen dat met nat weer over het gras gereden wordt.

Aart Staartjes speelt de rol van circusdirecteur.

Daarnaast wordt Waltz oud. Hij moet een opvolger aanwijzen. De oudste zoon Bruno (Theo Maassen) ligt voor de hand, maar die is niet getrouwd. 'Je moet het samen doen', zegt directeur Waltz. Dus zonder vrouw en kinderen is Bruno geen goede optie.

Bruno, Felix (Barry Atsma) en Enrico (Koen Wouters) hebben een trapezenummer. Alleen Koen Wouters had zelf ervaring met circus. Hij reisde tot zijn twaalfde met een circus mee en trad op als clown. 'Met Waltz is het precies alsof het circus van mijn jeugd weer terugkomt', zegt hij. Een jeugd waarin saamhorigheid binnen een afgesloten wereldje een belangrijk kenmerk is. Scenarioschrijver Robert Alberdingk Thijm zag in de beslotenheid van het circus en de absolute heerschappij van de circusdirecteur Willy Waltz een gelijkenis met een koninklijke familie. De circusartiesten staan heel erg in de publieke aandacht, maar leven ook in hun eigen wereld. De onderliggende dramatische lijn wordt daarom gevormd door het toneelstuk *King Lear* van William Shakespeare. Ook hij moet net als Willy Waltz zijn koninkrijk veilig stellen.

Voor de opnames werd gebruik gemaakt van de kennis en de materialen van Nederlandse circussen. De tent van Circus Bongo vormt bijvoorbeeld het decor voor de zevendelige serie. Bij de research bezocht Alberdingk Thijm enige circussen - onder andere Bongo en Witova - maar sprak ook met medewerkers van andere Nederlandse circussen. Er komen ook dieren in de serie voor. De makers van *Waltz* maakten daarbij gebruik van circusdieren en dierentrainer Margot Ronell van Circus Etoile.

Dagelijks leven

'Belangrijk is dat het realistisch overkomt', zegt de schrijver. Daarom ook zie je hoe de kinderen van Felix in een internaat terecht komen. Vader en moeder hollen grienend naar de vrachtwagens terug als ze de kinderen bij de deur van het internaat hebben afgezet. Meereizen zou voor de kinderen betekenen dat ze niet naar school kunnen. Waltz vertrekt namelijk naar Duitsland. De twee nemen het heft in eigen handen en gaan op zoek naar hun

Tekst

Piet de Boer

Foto's

NPS/ Victor Arnolds

De dramaserie Circus Waltz geeft een gedramatiseerde kijk op het circusleven.

ouders die inmiddels in Duitsland zitten en onbereikbaar zijn met de mobiele telefoons die Felix goedkoop op de kop heeft getikt.

Het harde leven van de artiesten komt naar voren in de spanning tussen de broers die afhankelijk van elkaar zijn, samen in de piste werken, maar tegelijk ook elkaars concurrenten zijn. Als Felix een kans krijgt om in plaats van vader Waltz spreekstalmeeester te zijn, faalt hij in de ogen van zijn broers en vader Willy, omdat hij onzeker stotterend in de piste staat. De spanning loopt zo hoog op dat Felix weg wil bij het circus. 'Ga dan', jent directeur Willy Waltz. 'Ga maar weg'. De auto blijft, symbolisch voor de onmogelijke vlucht, in de blubber steken. Uiteindelijk rollen Felix en vader Willy vechtend door de blubber van de verregende circusstandplaats.

Circusleven

De contrasten tussen de circuswereld en burgermaatschappij worden helder in beeld gebracht door Eefje het meisje van Enrico (Lidewij Mahler). Ze is een 'toerist' die graag wil inburgeren en doet daarom alles om erbij te horen. Ze wordt in de maling genomen en van hot naar her gestuurd om de 'sleutel van de tent' te halen. Ze wil graag wat doen en mag dan van Spartacus (Orlando McBean) de toiletwagen bemannen om er zo voor te zorgen dat iedereen betaalt. Als de dochter van Felix haar in de verkoopkraam vraagt of ze iets wil drinken, zegt ze snel ja. Zij is de eerste die een

hand lijkt uit te steken. 'Dat is dan € 2.75', zegt Felix's, dochter als Eefje niets vermoedend het flesje aan haar mond zet.

Voor Eefje is een caravan vooral een kampeerattribuut. Ze loopt daarom zonder aankondiging naar binnen bij Olga de vriendin van Willy Waltz (Olga Louzgina). 'Kun je niet kloppen', zegt Olga bits. 'Dit is mijn huis hoor.' De serie geeft zo tussen de regels door een uitvergroot beeld van het dagelijks leven in een klein circus-imperium. Compleet met bijgelovige folklore overigens. Zo wordt een bezoeker met open paraplu snel gevraagd zijn paraplu in te klappen, want dat brengt ongeluk. Maar ook de duidelijke hiërarchie waar de directeur als een vorst heerst over zijn koninkrijk(je) wordt breed uitgemeten. 'Koning' Waltz wil dat kostte wat kost zijn imperium in stand blijft.

De serie laat zien hoe een klein familiebedrijf tegen de klippen op probeert te overleven. Want van opgeven willen ook de Waltz-broeders niet weten. Ze zien trouwens ook geen uitweg om het circusbestaan te ontvluchten. 'Het circus moet door' is de veelzeggende uitspraak van Willie Waltz. Uiteindelijk zal het in de zevende en laatste uitzending uitlopen op een waar koningsdrama, waarbij voor het eerst tijdens de opnames een spontaan onweer losbarstte.

Circus Waltz is vanaf 10 november elke vrijdag op Nederland 2 te zien en zal later op dvd worden uitgebracht (www.waltz.nl). ■

Een jaar lang Volkscultuur Magazine voor maar € 20,- !

Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op het gebied van volkscultuur en immaterieel erfgoed? Neem dan een abonnement op Volkscultuur Magazine.

Word nu abonnee en ontvang een welkomstgeschenk cadeau.

Stuur onderstaande bon naar: Nederlands Centrum voor Volks-
cultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht (tel: 020-2760244,
fax: 030-2736111, email: ncv@volkscultuur.nl).

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement
op Volkscultuur Magazine.

Naam: _____

Instelling: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____

Email: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Colofon

Volkscultuur Magazine
jaargang 1, nummer 3, herfst 2006

Volkscultuur Magazine
is een uitgave van het Nederlands Centrum
voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Dondersstraat 1, 3527 JA Utrecht
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
tel: 030-2760244, fax: 030-2736111
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Piet de Boer
dr. Albert van der Zeijden

Foto omslag: Stichting Dirk en Jaap Oudes

Opmaak en druk:
Drukkerij Libertas, Bunnik

Volkscultuur Magazine verschijnt vier keer per
jaar. Een abonnement kost € 20,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op
1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden over-
genomen en/of vermenigvuldigd zonder
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om recht-
hebbenden van copyright te achterhalen.
Mochten er personen of instanties zijn die menen
aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan
wordt hun vriendelijk verzocht contact op te
nemen met de uitgever.

ISSN 1872-5090

Circus, de magie van een cirkel

Het circus komt en gaat. Het kondigt zijn komst aan door kleurige reclameborden en laat alleen een cirkel van zaagsel achter na zijn vertrek. Is dat de reden waarom circus zo onzichtbaar is?

Toch is circus al meer dan twee eeuwen een belangrijke bron van vermaak. Voortgekomen uit de kermis heeft het zich ontwikkeld tot een aparte kunstvorm. Met zijn multidisciplinaire optredens bereikt circus een gemêleerd publiek tussen de 3 en 93 jaar. Ook mensen die niet zo geïnteresseerd zijn in kunst en cultuur weten circus te vinden.

Circusbezoekers komen terecht in een wondere wereld van magie en spanning. Wat ze niet zien is dat er achter de piste hard gewerkt wordt om elke dag telkens op een andere plaats weer voorstellingen te kunnen geven.

Dit boek gaat over het leven en werken van circusmensen. Het geeft u een kijkje achter de schermen van het circusbestaan. Het boek is prachtig geïllustreerd met foto's van Jan Stads.

Ineke Strouken (red.) en Jan Stads, *Circus, de magie van een cirkel* (Utrecht 2006) is te bestellen door € 22,50 over te maken op giro 810806 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, o.v.v. circusboek.

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Postbus 13113, 3507 LC Utrecht

F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

tel: 030 – 276 02 44

fax: 030 – 273 61 11

ncv@volkscultuur.nl

www.volkscultuur.nl

Volkscultuur gaat over de cultuur van het leven van alledag. In een snel veranderende samenleving wordt het belang ervan alleen maar groter. Volkscultuur Magazine houdt u op de hoogte van recente trends en ontwikkelingen, bijvoorbeeld door te berichten over nieuw beleid of goede voorbeeldprojecten, maar biedt ook kennis en verdieping. Het blad is bedoeld voor iedereen die volkscultuur een warm hart toedraagt: particulieren net zo goed als organisaties, onderzoekers net zo goed als doeners.